Deelgebieden van de wal die terug in profiel gebracht moeten worden

7. Onderdelen van de visie

Wal

Het profiel van de wal kent een opbouw met, vanuit de stad gezien: de walgang, een steil talud met bovenop de flauw talud van 1:10 (plongé), het steile talud aan de buitenzijde (escarp), een lage berm en tenslotte de vestinggracht. Het oostelijk deel van de vesting is versterkt met walmuren.

De opbouw van het vestingprofiel is op een aantal plekken niet meer herkenbaar aanwezig.
In het Vestingplan wordt niet gestreefd naar het terugbrengen van dit profiel over de gehele lengte van de vesting. Het streefbeeld is om de delen van de vesting, waarbij de wal onvoldoende de herkenbare profielopbouw heeft, te herstellen of terug op hoogte te brengen. Dat speelt op de volgende trajecten:

a. Wal aan weerszijden van de Kanselpoortcoupure
b. Wal aan weerszijden van de Arkelpoortcoupure
c. Wolpherenwal langs de Vluchthaven
d. Dalemwal bij de aansluiting op de Dalemsedijk
e. Wal bij Vijfde Uitgang

Daar waar de vestingwal de herkenbare profielopbouw nog heeft, kunnen delen worden 'fijn geslepen'.

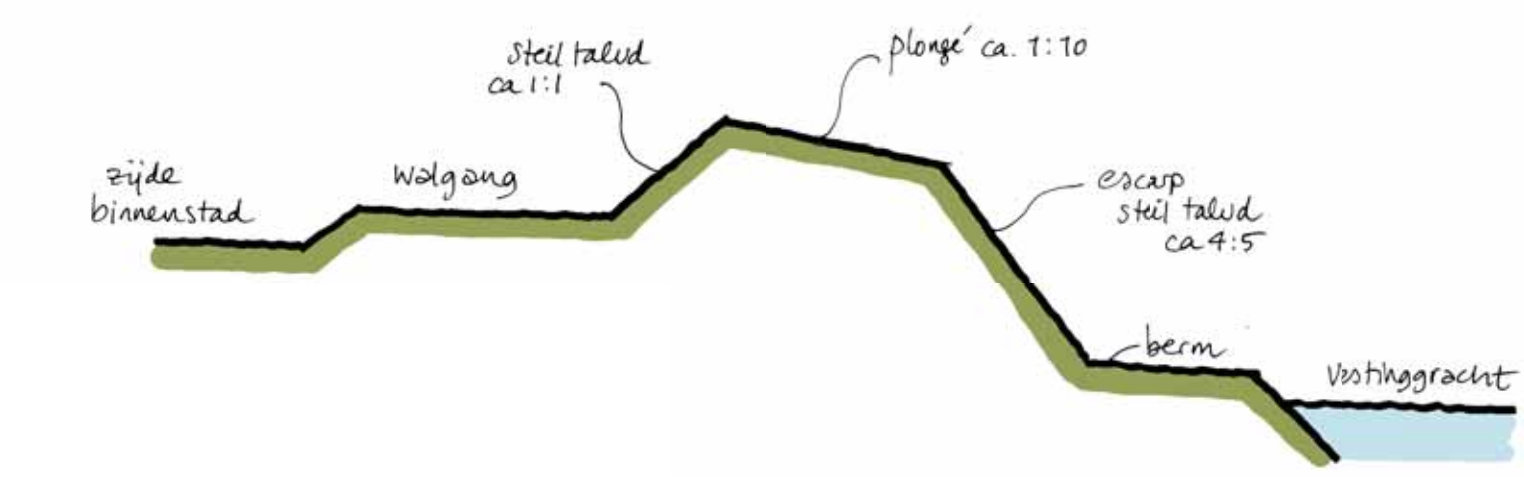

Wal in profiel en op hoogte brengen

a. Wal aan weerszijden van de Kanselpoortcoupure

Bij de grote Merwedesluis, aan weerszijden van de Kanselpoort, is de wal minder herkenbaar aanwezig dan op andere plekken. Het op andere plekken zo scherpe contrast tussen de vesting en het gebied daarbuiten is bij de sluis veel minder zichtbaar aanwezig. Het hoogteverschil tussen de openbare ruimte aan de buitenzijde van de vesting, de Kanselpoortweg, en de bovenzijde van de wal is beperkt. Bij de coupuremuren en aan de 'luchtwortels' van de aanwezige bomen is goed te zien dat de wal ten opzichte van het oorspronkelijke profiel tot wel een meter is ingeklonken.

Het is de ambitie om de wal, door deze terug op hoogte te brengen, weer beter herkenbaar te maken en het contrast tussen binnen en buiten daarmee te vergroten. De kastanjebomen maken ophogingen van de wal op dit moment niet mogelijk. Een verhoging van de wal zou immers funest zijn voor de bomen. Het ophogen van de wal is pas aan de orde bij uitval van de bestaande bomen.

Kanselpoortcoupure

Kanselpoortweg

b. Wal aan weerszijden van de Arkelpoortcoupure

Bij de Arkelpoortcoupure heeft iets vergelijkbaars plaats gevonden als bij de Kanselpoortcoupure. Hoewel de wal hier beter herkenbaar is gebleven, is bij de aansluiting op de coupuremuren duidelijk te zien dat de hoogte van de wal aanmerkelijk groter is geweest.
Het Vestingplan spreekt de ambitie uit om ook hier de wal terug op hoogte en in profiel te brengen.

Arkelpoortcoupure

Wal tussen Arkelpoortcoupure en Kweeklust

c. Wolpherenwal/dijkprofiel langs de vluchthaven

Door de dijkversterking is het profiel van de vestingwal langs de vluchthaven aangepast. Aan de buitenzijde is een relatief flauw talud toegepast met een breed uitlopende walvoet. De vestingwal is aan de buitenzijde voor een deel bekleed met basaltkeien.
Het verloop van de wal volgt hier het oorspronkelijke tracé met de scherpe hoeken van de bastions. De wal zelf heeft, vooral aan de buitenzijde, de uitstraling van een dijk gekregen.

Vanaf 2022 gaat het waterschap Rivierenland dit deel van de waterkering onderzoeken. De verwachting is dat de wal/waterkering wel voldoet qua hoogte maar niet qua sterkte. Dit biedt kansen om met aanpassing voor versterking ook de uitstraling van de profielopbouw te versterken.

Voet van de waterkering

Wolpherenwal

Huidig beeld Dalemsedijk

Impressie toekomstig beeld Dalemsedijk met dijkverhoging

d. Wal bij de aansluiting op de Dalemsedijk

Het Waterschap Rivierenland heeft voor de Dalemsedijk al een onderzoek uitgevoerd. Deze primaire waterkering voldoet niet qua sterkte en ook niet qua hoogte. Voorbereidingen worden nu getroffen om te werken aan een dijkversterking en dijkverhoging.
Bij de aansluiting van de Dalemsedijk op de vestingwallen is het van groot belang om het onderscheid tussen dijktalud en vestingwal meer dan nu zichtbaar te maken. Een dijkverhoging van waarschijnlijk ongeveer 75 centimeter vormt hiervoor een bedreiging.

Het Vestingplan geeft aan het onderscheid tussen wal en dijk te willen versterken. Dat is mogelijk wanneer de volgende aanbevelingen worden gevolgd bij de dijkverzwaring:

- De wal aan weerszijden van de toegang van de Dalemsedijk terug op hoogte brengen;
- Het rijbaanprofiel van de Dalemsedijk versmallen;
- De voet van de Dalemsedijk niet verbreden;
- De vestinggracht verder doorzetten richting dijk en walmuur.

Huidig beeld Vijfde Uitgang

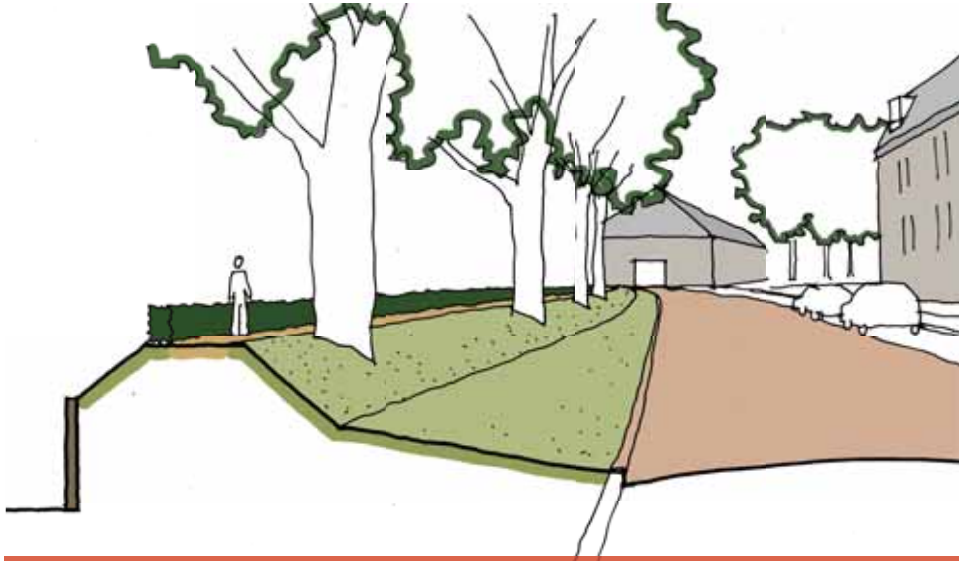

Impressie beeld van de wal versterken aan de Vijfde Uitgang

e. Wal bij Vijfde Uitgang

Bij de Vijfde Uitgang is de stadswal nauwelijks te zien. De straat presenteert zich als een gewone stadstraat, met aan één zijde een smal voetpad en een berm met monumentale bomen. Achter die berm gaat de walmuur en de stadsgracht/Linge schuil.
We willen hier de vesting veel sterker dan nu in beeld brengen. Met het laten vervallen van de smalle stoep langs de weg liggen er kansen het vestingtalud terug te brengen. De stenen bekleding wordt vervangen door een grastalud. Op de vestingwal is ruimte om het wandelpad te realiseren. Daarbij wordt natuurlijk uitgegaan van behoud van de monumentale platanen.

Vestingpad

Eenduidig en zoveel mogelijk bovenlangs

De wandelroute over de Gorcumse vestingwallen wordt uitgewerkt als een doorlopend vestingpad met een eigen materialisatie en uitstraling. Om vorm te geven aan de herkenbaarheid van het vestingpad kan er bijvoorbeeld worden gekozen om het vestingpad 'in te snijden' in het bovenvlak van de vestingwal, het plongé, zodat het pad als los en later toegevoegd element herkenbaar is. Ook voor het meubilair, gekoppeld aan de route wordt gestreefd naar een eenduidige uitstraling. Daarbij kan worden gekozen voor (houten) parkmeubilair, passend bij de vesting als stadspark.

Het vestingpad is in de huidige situatie op de meeste plekken bovenop de wal gelegen. Een route bovenlangs biedt uitzicht, overzicht en is voor de beleving van de stadswallen en omgeving de mooiste positie. Uitgangspunt voor het vestingpad is dan ook dit pad zo veel mogelijk bovenlangs te leiden. Ook op plekken waar dat nu nog niet zo is.

Afhankelijk van de situatie kan er bij uitwerking van deelprojecten voor worden gekozen af te zien van het aanbrengen van het vestingpad bovenlangs. Dit kan aan de orde zijn bij bestaande bomen of bij grondlichamen gekoppeld aan de vestingwal, zoals de relicten van gronddepots en traverseheuvels bij bastion II.
Een mogelijkheid is om hier het vestingpad onderlangs te leiden, of eventueel via het banket.

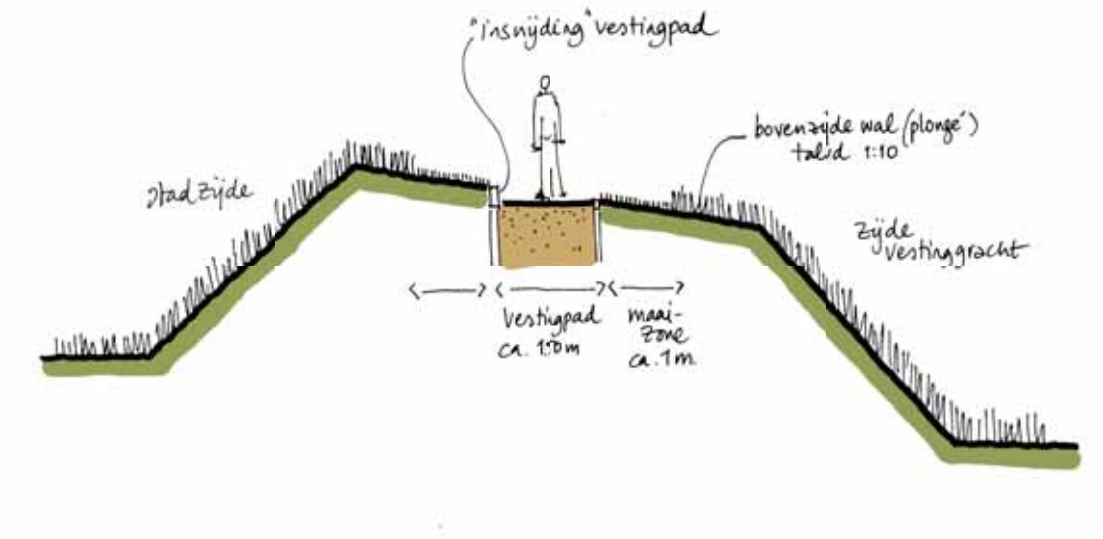

Ideeschets/voorbeeld voor vestingpad bovenlangs

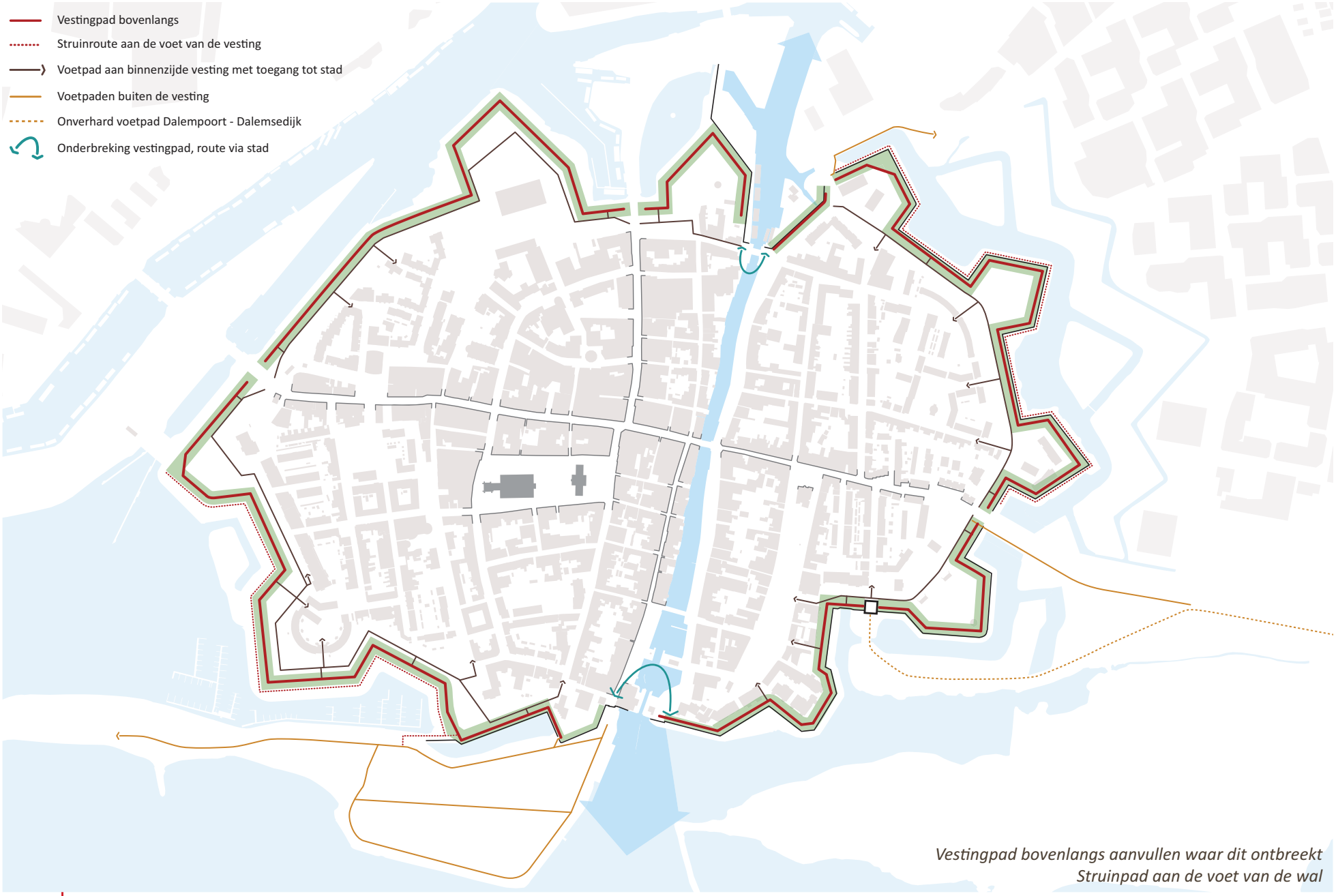

Vestingpad bovenlangs aanvullen waar dit ontbreekt
Struinpad aan de voet van de wal

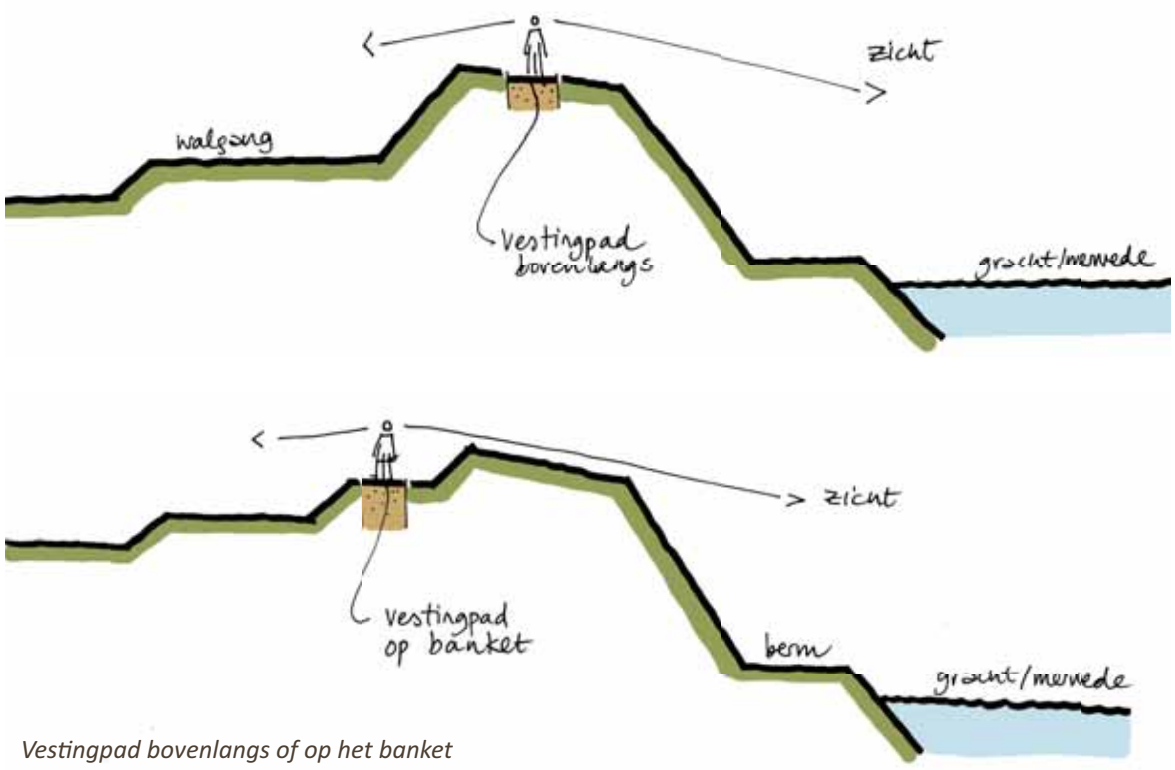

Vestingpad bovenlangs of op het banket

Struinroute aan de voet van de vesting

Naast het vestingpad bovenlangs is het interessant aan de voet van de wal, langs de stadsgracht te kunnen lopen, een struinroute. Aan de Oostgracht en aan de Vluchthaven kunnen deze struinroutes worden gebruikt. Momenteel is de inrichting rommelig. In het Vestingplan wordt, door het inzetten van meidoornhagen, een duidelijke zonering aan de voet van de vesting beoogd. De ruimte tussen walmuur of voet van de vesting en de meidoornhaag is de struinroute. Deze route is ondergeschikt, wordt niet verhard maar met gras ingezaaid.

Aansluitingen op wandelroutes naar buiten

Vanuit de wandelroutes over en onderlangs de vesting wordt aangesloten op wandelroutes buiten de stad. Het gebied Buiten de Waterpoort blijft via de bestaande toegang bij het Tolhuis toegankelijk. Aanvullend wordt het struinpad langs de voet van de vesting doorgezet onderlangs de Stenen Beer. Met nieuwe trappen kan de wandelaar het stadspark Buiten de Waterpoort bereiken. Zo wordt het mogelijk een klein rondje Buiten de Waterpoort te wandelen vanuit de stad.

Locaties voor toevoegen en weghalen van bomen

Populier

Iep

Linde

Bomen

Behoud en herplant

Het behoud van de monumentale en beeldbepalende bomenrijen op de vestingwal is uitgangspunt. Bij uitval van bomen wordt gekozen voor herplant van bomen aan de binnenzijde van de wal, op de walgang. Bij uitval van bomen die reeds aan de binnenzijde staan kan herplant plaatsvinden op de locatie van de vervallen boom of bomen, mits er ruimte is en de nieuwe bomen goed ingepast kunnen worden. Als er geen ruimte is op de locatie zelf wordt gekozen voor herplant op andere plekken aan de binnenzijde van de vestingwal.
Bij een eerste inventarisatie lijken de volgende locaties daarvoor in aanmerking te komen:

- De binnenzijde van de wal bij het westelijk deel van bastion I, bij molen Nooit Volmaakt;
- De binnenzijde van de wal ten westen van bastion II, locatie Kweeklust;
- De binnenzijde van de wal aan weerszijden van de Dalempoort;
- De binnenzijde van de wal ten noorden van de Duveltjesgracht.

Nader onderzoek moet uitwijzen of op deze locaties ook daadwerkelijk voldoende ruimte aanwezig is voor de aanplant van bomen.

Diversiteit in soorten

Veel boomsoorten zijn gevoelig voor ziektes. De reeks ziektes die de laatste jaren opduikt is groot: essentaksterfte, iepziekte, kastanjemineermot, lindebladluis, roetschorsziekte, kastanjebloedingsziekte enzovoort. Gevreesd moet worden voor uitval van de kastanjerijen bij de Kanselpoortcoupure.
Bij de aanplant van nieuwe bomen is het belangrijk om voor diversiteit in boomsoorten te kiezen en deze door elkaar aan te planten. Daarmee wordt de vitaliteit van de individuele boom sterker en wordt voorkomen dat hele rijen bomen uitvallen door ziekte.

Bij het toepassen van meerdere boomsoorten binnen een reeks is het van belang bomen te selecteren die een vergelijkbare kroonvorm en groeisnelheid hebben.

Voor de vesting is het van belang om te kiezen voor gebiedseigen soorten die ook goed passen bij het historische beeld van de vesting. Boomsoorten als plataan en rode paardenkastanje die nu op de wal staan, passen niet bij dit wensbeeld. In het Vestingplan wordt bij nieuwe aanplant van bomen uitgegaan van een inheemse combinatie uit de familie van:

- de populier (Salicaceae)
- de linde (Malvaceae)
- de iep (Ulmaceae)

Voor een natuurlijk evenwicht is het verstandig om incidenteel een inheemse eik (Fagaceae) en/of esdoorn (Sapindaceae) toe te voegen.

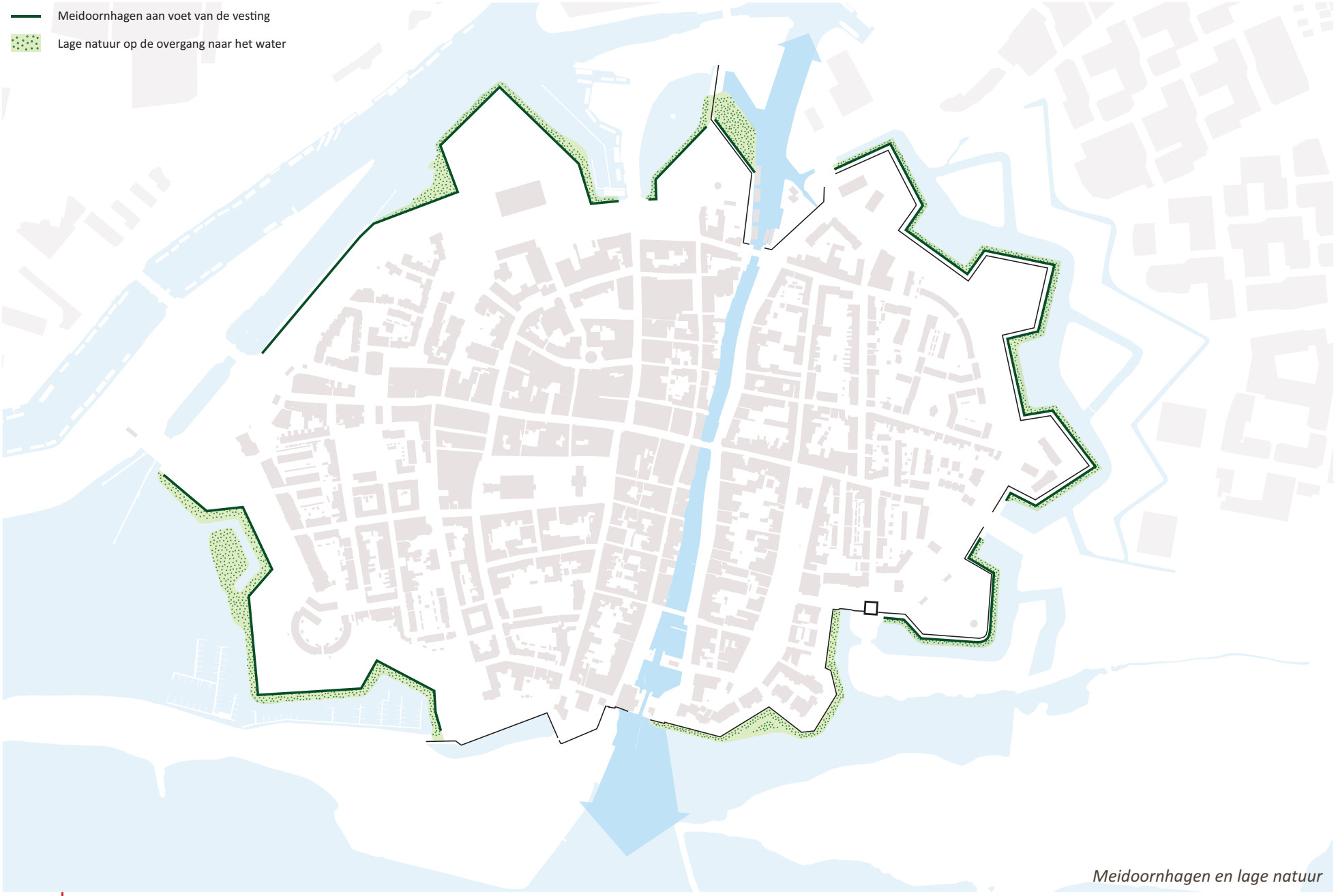

Meidoornhagen en lage natuur

Meidoornhaag

De meidoornhaag volgt aan de voet van de vesting de scherpe vorm van de vesting met bastions. Aan weerszijden van de haag is een vrije ruimte voorzien van circa 2,5 meter breed. Deze zones zijn bedekt met gras en zijn voldoende breed om de haag en de lage natuur goed te kunnen onderhouden. De zone tussen de voet van de vesting en de meidoornhaag is ruimte om te struinen.

Voor de meidoornhaag kiezen we voor een inheemse soort: de eenstijlige meidoorn - crataegus monogyna. Incidenteel kan aan de meidoorn de sleedoorn worden toegevoegd – de prunus spinosa. Ecologisch gezien is dit interessant, de haag zal weerbaarder zijn tegen negatieve invloeden van buitenaf en het geeft een fraai beeld tijdens het bloeiseizoen. Aanplant en beheer van de meidoornhagen zal gefaseerd uitgevoerd moeten worden.

Lage natuur

De huidige natuur aan de voet van de vesting is op veel plekken nogal verwilderd. Het ontneemt het vrije zicht op de vestingwallen. Het is interessant om aan de voet van de vesting lage natuur te ontwikkelen. De overgang van droog naar nat biedt hier ook goede aanknopingspunten voor.
Bestaande hoge en verwilderde meidoornstruiken en wilgen passen niet in het beoogde beeld van laag blijvende natuur en dienen geleidelijk te worden verwijderd.

Huidig beeld aan de voet van de vesting

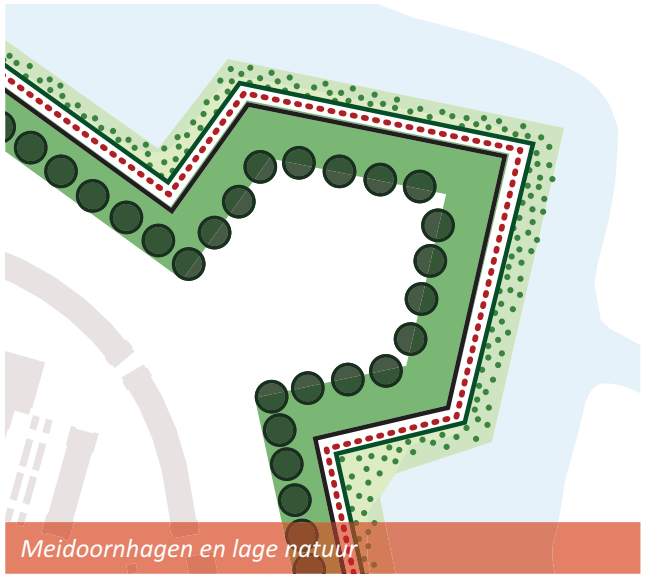

Meidoornhagen en lage natuur

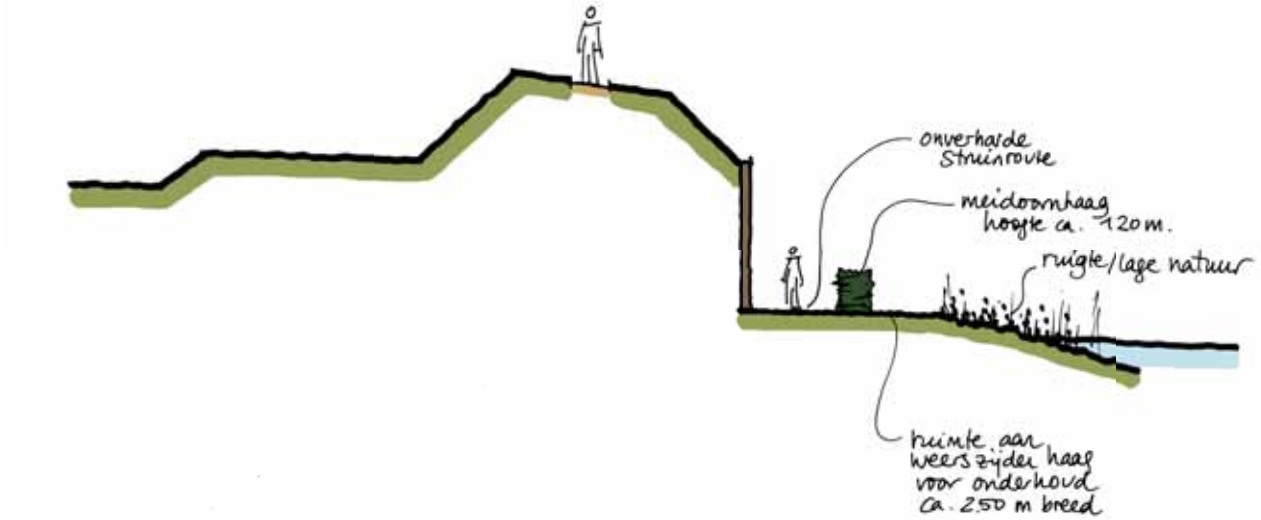

Meidoornhagen en lage natuur aan voet van de vesting

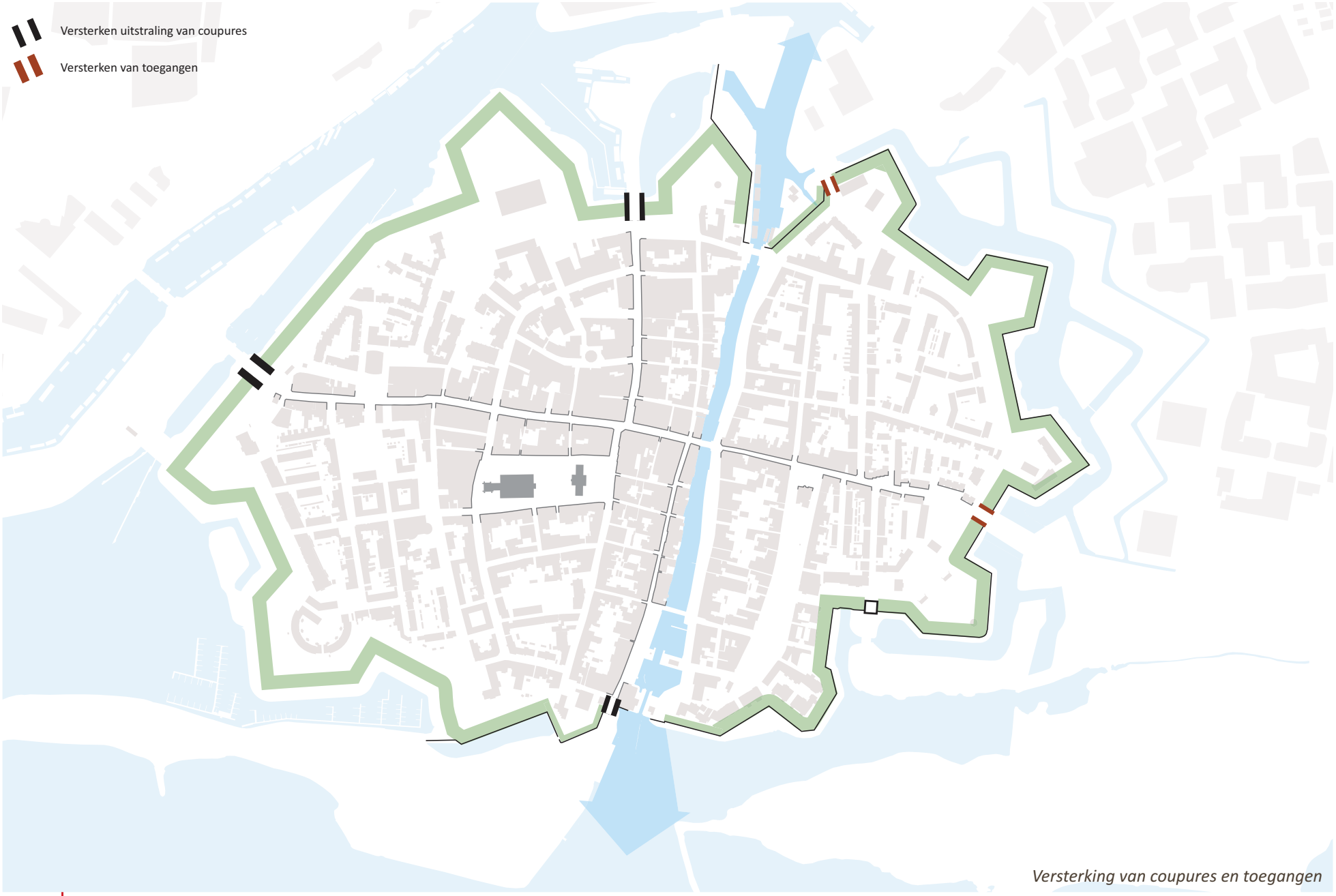

Versterking van coupures en toegangen

Coupures en toegangen

Van de vier oorspronkelijke stadspoorten zijn er drie afgebroken en vervangen door coupures. De Dalempoort aan de zuidoostzijde van de stad is behouden gebleven. De coupures zijn doorsnijdingen in de wal met aan weerszijden muren. Deze muren volgen het profiel van de wal. De coupures geven de entree van de stad vorm. Dit beeld en het gevoel van het binnengaan van een vesting kan bij de coupures veel sterker worden vormgegeven. Later zijn aan de vier oorspronkelijke toegangen twee toegangen tot de stad toegevoegd: de Vijfde Uitgang en de toegang bij de Dalemsedijk. Ook voor deze toegangen geldt dat het binnengaan van de vesting en het contrast tussen buiten en binnen de stad veel sterker kan worden vormgegeven.

Dalempoort

De Dalempoort is de enig overgebleven stadspoort in Gorinchem. De poort geeft toegang tot de voorwerken en biedt prachtige doorzichten naar de rivier en uiterwaarden. De Dalempoort heeft een prachtige, sterke verschijningsvorm.

Dalempoort

Kanselpoortcoupure

De Kanselpoortcoupure is de breedste coupure, circa veertien meter breed. De toegang via de Westwagenstraat de stad in, is verkeerskundig ook de belangrijkste.
Bij de huidige inrichting van de coupure is vooral een verkeerskundig uitgangspunt gekozen: een brede rijbaan, negen meter breed, met een verhoging en verdrijvingsvlak in de verharding. Opvallend is ook het groot aantal inrichtingselementen, verkeersborden, lichtmasten, vlaggen enzovoort.
De ambitie voor de Kanselpoortcoupure is het brengen van rust in de inrichting van het openbaar gebied en het vormgeven aan een sterkere poortwerking. Daarbij kunnen een aantal ideeën worden ingezet:

- De wal weer op hoogte brengen en laten aansluiten op de coupuremuren, het beeld aan de buitenzijde bij binnengaan van de vesting wordt versterkt;
- Een versmalling van de rijbaan vanaf de rotonde voor de ‘Korte Brug’ inzetten in plaats van de huidige versmalling in de Westwagenstraat, een smalle rijbaan past bij de entree naar een compacte binnenstad;
- Het vlak van de coupure in het maaiveld afwijkend vorm geven, bijvoorbeeld asfalt afgestrooid met licht split. Dit in plaats van de huidige verhoging en het verdrijvingsvlak in de verharding. Hiermee wordt zichtbaar dat de vestingwal doorsneden wordt;
- De locatie van de coupure ontdoen van de veelheid aan masten, borden en overige inrichtingselementen;
- Het ruimtelijk versmallen van de coupure door bijvoorbeeld het toepassen van lage hagen tussen het voetgangersgedeelte en de rijbaan.

Bij het uitwerken van ideeën voor de Kanselpoortcoupure is de vergroten van de veiligheid voor voetgangers en fietsers een belangrijk thema. Ook dient bij de uitwerking goed rekening te worden gehouden met de overstekende voetganger die zijn weg over het vestingpad wil vervolgen.

Discussie: bruggen over de coupures
In de Ontwerpgroep en ook de Klankbordgroep is uitgebreid gediscussieerd over bruggen over de coupures. Tijdens de kunstmanifestatie Symposion 2005 heeft er tijdelijk een stalen brug over de Arkelpoortcoupure gelegen. Dit heeft toen veel stof doen opwaaien. Voorstanders van bruggen gaven aan dat het vestingpad bovenlangs niet onderbroken wordt ter plaatse van de coupures en wandelaars hun weg bovenlangs kunnen vervolgen. Nieuwe bruggen zouden bijdragen aan de poortwerking van de coupures. Argumenten die werden aangedragen om juist vooral geen bruggen toe te passen waren de zorg over de impact van een brug op de beleving van de vesting en het doorzicht de stad in. Hoe subtiel of verfijnd ook vormgegeven, nieuwe bruggen over de coupures zullen dominant in beeld zijn. In het Vestingplan zijn, na veel discussies, geen nieuwe bruggen over de coupures opgenomen vanwege deze laatstgenoemde argumenten. Met een versterking van de bestaande coupures, het verbeteren van de inrichting en het op hoogte brengen van de wal aan weerszijden worden de stadsentrees voldoende aangezet.

Kanselpoortcoupure

Arkelpoortcoupure

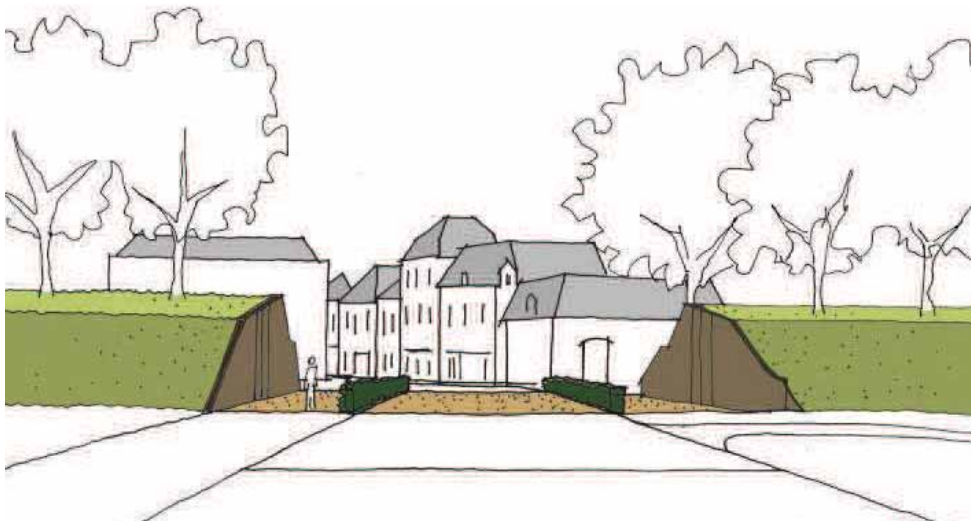

Ideeschets Kanselpoortcoupure

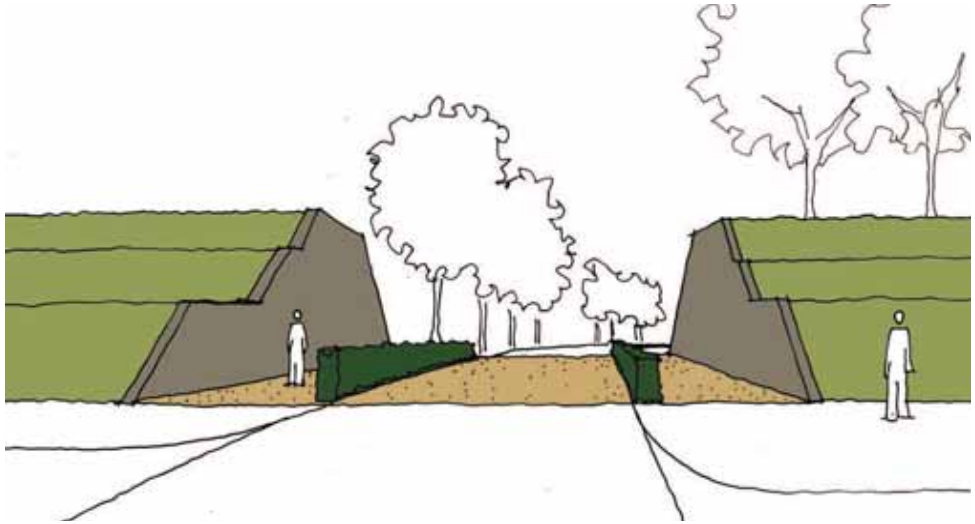

Ideeschets Arkelpoortcoupure

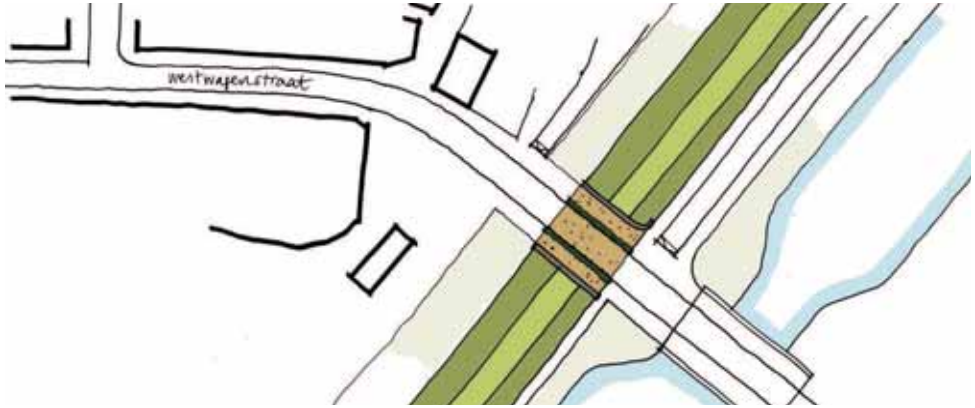

Ideeschets Kanselpoortcoupure

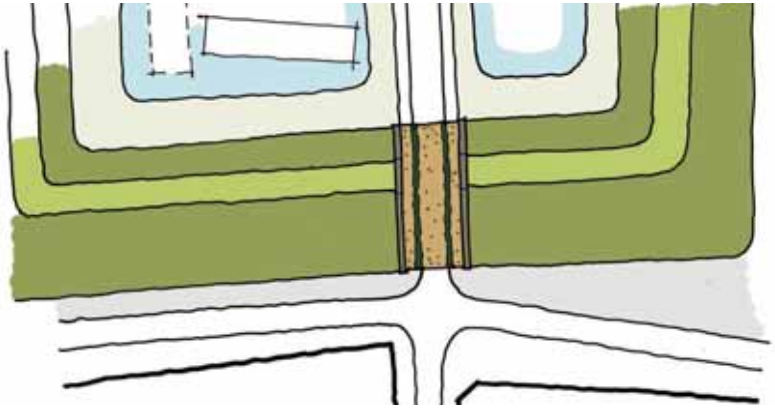

Ideeschets Arkelpoortcoupure

Arkelpoortcoupure

Ook voor de Arkelpoortcoupure is het uitgangspunt het versterken van de toegang en het brengen van rust in de inrichting van het openbare gebied. De Arkelpoortcoupure is circa tien meter breed. De poortwerking van de twee coupuremuren is door deze breedte sterker dan bij de Kanselpoortcoupure. Ideeën die ingezet kunnen worden bij de versterking van de toegang en aansluiten op de ideeën voor de Kanselpoortcoupure zijn:

- De wal weer op hoogte brengen en laten aansluiten op de coupuremuren, het beeld aan de buitenzijde bij binnengaan van de vesting wordt versterkt;
- Het vlak van de coupure in het maaiveld afwijkend vormgeven (bijvoorbeeld asfalt afgestrooid met licht split), dit in plaats van de huidige verhoging en het verdrijvingsvlak in de verharding;
- De locatie van de coupure ontdoen van masten, borden en overige inrichtingselementen;
- Het ruimtelijk versmallen van de coupure door bijvoorbeeld het toepassen van lage hagen tussen het voetgangersgedeelte en de rijbaan.

Ook voor de Arkelpoortcoupure geldt dat bij uitwerking van de ideeën de verkeerskundige aspecten nadrukkelijk meegenomen moeten worden.

Waterpoortcoupure

De Waterpoortcoupure is smal. Er is nauwelijks ruimte voor de voetganger. Voor de herinrichting van ‘t Eind en de aansluiting op het stadspark Buiten de Waterpoort is een apart project in voorbereiding.
In overleg met het ontwerpbureau voor het project omtrent ‘t Eind zijn de volgende aanbevelingen gedaan voor de Waterpoortcoupure en omgeving:

- De poortwerking versterken door in het maaiveld het verschil in het gebied binnen de stad (’t Eind) en het gebied buiten de stad (Buiten de Waterpoort) te laten zien;
- Het vlak van de coupure in het maaiveld afwijkend vorm geven (bijvoorbeeld asfalt met afgestrooid met licht split), daarbij moet rekening worden gehouden met inpassing van het bestaande ondergrondse systeem voor het sluiten van de coupure;
- Meer ruimte bieden aan de voetganger.

Waterpoortcoupure

Toegang bij Dalemsedijk

In de paragraaf ‘Wal’ is weergegeven wat de ambities zijn van het Waterschap Rivierenland voor de Dalemsedijk. Om bij verhoging van het dijklichaam het onderscheid tussen dijk en wal te behouden en te versterken wordt de wal aan weerszijden van de Dalemsedijk verhoogd naar het oorspronkelijke niveau. Daarbij wordt voor de Dalemsedijk gestreefd naar een zo smal mogelijk rijbaanprofiel. Het huidige, brede profiel biedt een schijnveiligheid aan langzaam verkeer. De snelheid van gemotoriseerd verkeer ligt hoog doordat het profiel hier de ruimte voor biedt. Een smal profiel zorgt voor betere verkeersveiligheid op de dijk.

Kleine, lage keringen, refererend aan de coupuremuren, aan weerszijden van de weg kunnen het binnengaan van de vesting kracht bij zetten. De muurtjes zouden in cortenstaal vormgegeven kunnen worden maar ook in steen materiaal.

Huidig beeld Dalemsedijk

Huidig beeld Dalemsedijk

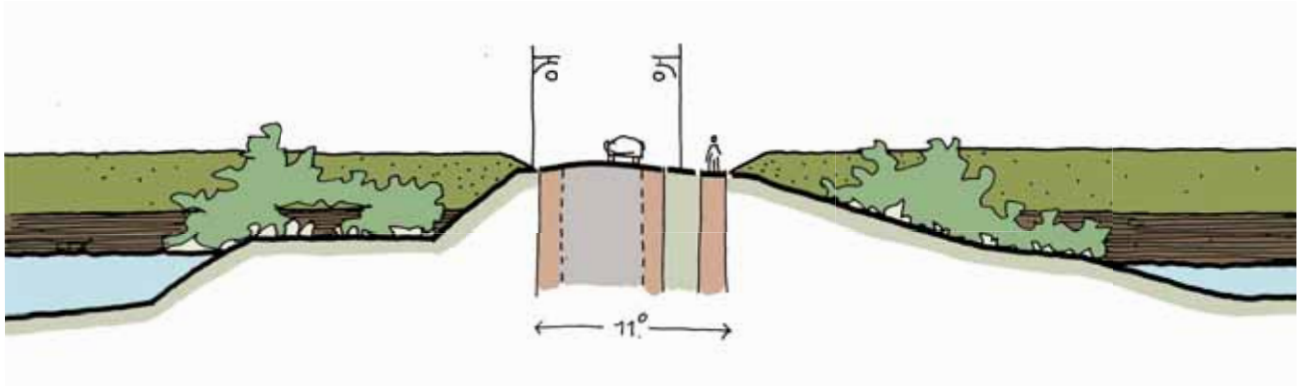

Huidig profiel Dalemsedijk

Voorbeeld Hellevoetsluis, aan weerszijden lage keringen

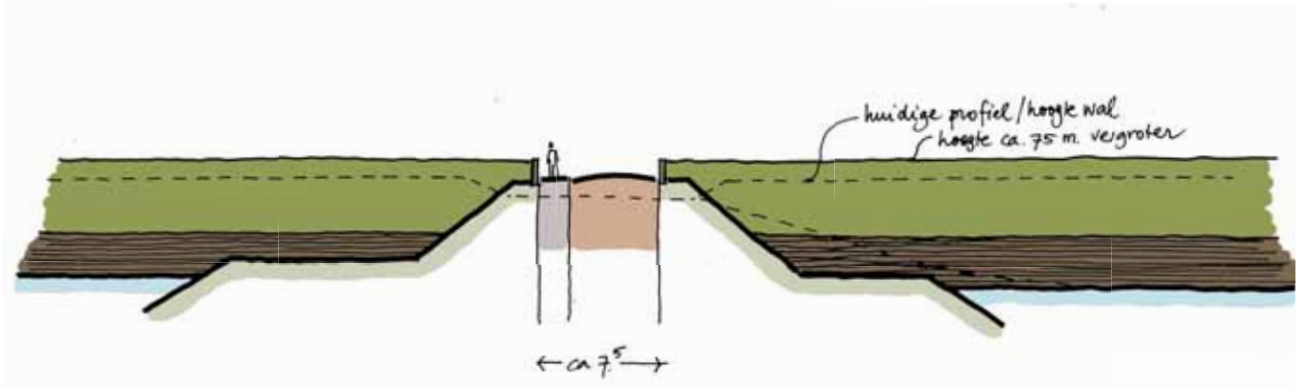

Ideeschets nieuw profiel Dalemsedijk

Huidig beeld Vijfde Uitgang

Huidig beeld Vijfde Uitgang

Toegang bij Vijfde Uitgang

Bij de toegang vanaf de Spijksedijk geldt eenzelfde uitgangspunt als bij de Dalemsedijk: vormgeven van een scherper contrast tussen de dijk en de toegang/ doorsnijding van de vesting.

Met het op hoogte brengen van de wal tot aan de rijbaan kan de toegang een veel sterkere uitstraling krijgen. Ook hier zouden, net als bij de Dalemsedijk, lage keringen kunnen worden toegepast daar waar de vestingwal wordt doorsneden.

Ideeschets nieuw beeld entree Vijfde Uitgang

Aanzicht Oostgracht en Dalemwal vanaf volkstuinencomplex

Verborgen kwaliteiten volkstuinencomplex

Volkstuinencomplex, volkstuinenvereniging Oostgracht

Voorwerken en volkstuinencomplex Oostgracht

Voorwerken

De voorwerken buiten de Dalempoort

De voorwerken buiten de Dalempoort zijn openbaar toegankelijk en verpacht als hooiland aan een agrariër. Het gebied is vanwege de prachtige zichten op stad en rivier een van de mooiste plekken van de vesting. Veel mensen weten niet dat ook dit gebied onderdeel is van het vroegere verdedigingssysteem van de stad. Het reliëf van het vroegere glacis, de voorwerken, met traverseheuvels is nog aanwezig maar zou sterker naar voren kunnen worden gebracht. Dit kan door beplanting ter plaatse weg te halen en het reliëf scherper aan te zetten.
Eerder is er een project voorbereid om de voorwerken hier te herstellen. Vanwege de overeenkomst met de huidige pachter is hier nog geen vervolg aan gegeven. Op het moment dat aan de pachter een alternatieve locatie kan worden aangeboden biedt dit de kans om het project van de voorwerken nieuw leven in te blazen.

Ravelijn aan weerszijden van de Dalemsedijk

Het tracé van de Dalemsedijk is destijds over een voormalig ravelijn heen gelegd. De contouren van het ravelijn zijn aan de noordzijde en zuidzijde nog enigszins zichtbaar.
De zuidzijde van het ravelijn is geheel overwoekerd door struikgewas. Hier wordt gestreefd naar het ontdoen van de weelderige beplanting en het oorspronkelijke reliëf ter plaatse weer zichtbaar te maken door het toepassen van grastaluds.
Aan de noordzijde is het ravelijn in gebruik door een tuinder van het volkstuinencomplex . Met het bestuur van de volkstuinvereniging Oostgracht is afgesproken dat bij vertrek van deze tuinder de locatie niet opnieuw aan een tuinder wordt verhuurd. Op dat moment komt het noordelijk deel van het ravelijn vrij en kan op dezelfde wijze als het zuidelijk deel het oorspronkelijk reliëf weer zichtbaar worden gemaakt.

De voorwerken in gebruik als volkstuinencomplex

Een groot gedeelte van de voorwerken aan de oostzijde van de stad zijn niet openbaar toegankelijk. Het zicht op de stad en de vestingmuren vanuit dit laag gelegen gebied is bijzonder mooi.
Het is de ambitie om onder toezicht vaker tot openstelling van het volkstuinencomplex over te gaan, circa één keer per maand. Het bestuur van de volkstuinvereniging heeft aangegeven hier actief aan mee te willen werken. Daarbij wordt gedacht aan rondleidingen door het gebied met uiteenlopende thema's: natuur, historie van de vesting, tuinieren.
Het daadwerkelijk openstellen, zonder toezicht, van het besloten terrein van de volkstuintjes stuit op te veel weerstand vanwege beheer- en veiligheidsaspecten. Het gebied is erg gevoelig voor inbraak en vandalisme. Mochten omstandigheden in de toekomst wijzigen, bijvoorbeeld vanwege het vertrek van een aantal tuinders, dan kan bekeken worden of een ondergeschikte wandelroute van Wijdschild naar de binnenstad doormiddel van een vlonderpad over de Oostgracht tot de mogelijkheden behoort. Dit zou een kans bieden om iedereen te laten genieten van een blik op de stad en de vesting vanuit de oostzijde.
De ambitie om vorm te geven aan zo'n ondergeschikt wandelpad is op dit moment niet aan de orde.
De gemeente heeft langlopende pachtcontracten afgesloten met de volkstuinvereniging.

Voorwerken buiten de Dalempoort

Bastion VIII en voorwerken

Gravure Bastion VIII en voorwerken

Gebruik en inrichting van de bastions

De invulling en inrichting van de binnenzijde van de bastions verschillen per bastion. Er zijn bastions waar woongebouwen staan, er is een bastion waar vooral geparkeerd wordt, er is een bastion met een grote speelvlakte en er zijn bastions die onbebouwd zijn gebleven en waar de historie het beste tot zijn recht komt.

In het Vestingplan wordt dit verschil in gebruik en inrichting voortgezet. De visie op hoofdlijnen (zie hoofdstuk 6) gaf al aan dat wanneer de uitstraling van de wal sterk en samenhangend is het heel goed mogelijk is om verschillende sferen en elementen uit meerdere tijdsperiodes aan de vesting te koppelen.

Bij een beschrijving van de visie op het gebruik en de inrichting van de verschillende bastions gebruiken wij de oorspronkelijke nummering van de elf bastions.

Gebruik en inrichting van de bastions

Bastion I

Het eerste bastion wordt gedomineerd door de molen ‘Nooit Volmaakt’ die op een terp is geplaatst. De molen toornt prachtig boven de vesting uit. Aan de binnenzijde van het bastion wordt de molen omgeven door een zeer groot aantal parkeerplaatsen. Hoewel de parkeerplaatsen verscholen liggen achter een haag is het aandeel verharding en auto’s op dit bastion wel erg hoog.

Aanbevelingen zijn:

- Verminder het parkeren op het bastion en zorg voor een groenere inrichting;
- Versterk het profiel van de wal en restaureer de borstwering nabij de molen en op de vestingwal;
- Verbeter de route langs de Lingehaven door de bestaande trappen opnieuw vorm te geven en de noordelijke trap te verleggen naar de molen;
- Onderzocht kan worden of het mogelijk is om met een pad, gekoppeld aan de bestaande muur langs de Linge, op hoogte te blijven of hoogteverschillen voor voetgangers te verkleinen.

Impressieschets bastion I

Impressieschets bastion II

Bastion II

Bastion II is het bastion met parkeergarage Kweeklust. Dit bastion ligt op een zeer gunstige plek voor bezoekers aan de stad, direct bij de toegang via de Arkelpoortcoupure. Het bastion biedt ruimte om parkeren te intensiveren. Daarbij kunnen parkeerplaatsen op andere locaties vervallen. Dit speelt bij bastion I en langs de Nieuwe Walsteeg. Door op deze plaatsen parkeerplaatsen te verwijderen, kan de vesting daar aan uitstraling winnen.

De aanbevelingen zijn:

- Het parkeren intensiveren door uitbreidingen van de parkeergarage aan de voor- of achterzijde;
- De uitstraling van de huidige parkeergarage verbeteren, bijvoorbeeld door het gebouw met hout te bekleden aan de buitenzijde;
- De vestingwal versterken door de bestaande traverseheuvels en gronddepots te restaureren en netjes in profiel te brengen;

Bastion III

Bastion III is verdwenen bij de aanleg van het Merwedekanaal en de grote Merwedesluis.

Idee/ referentie voor bastion II ‘inpakken parkeergarage met houten bekleding’

Bastion IV

Het bastion in de buurt van de caponnière geeft vanaf de hoge heuvel, het gronddepot, een prachtig zicht op de havenkom en de Merwede.
De aanbevelingen voor bastion IV zijn:

- De rust en ruimte handhaven;
- Het 'straktrekken' van het voetpadenstelsel, de huidige, meanderende voetpaden aan de binnenzijde van de wal passen niet goed bij de strakke uitstraling van de vesting;
- Het verplaatsen van het kanon naar de correcte locatie op de lager gelegen traverseheuvel.

Bastion V

Op bastion V is in de jaren negentig een woningbouwproject ontwikkeld. De uitstraling van het woongebouw is aan de binnenzijde van de vestingwal rommelig door de aanleg en inrichting van tuinen. Gestreefd wordt naar de aanleg van een eenduidige groene erfafscheiding aan de buitenzijde van de tuinen in de vorm van een haag. Het rommelige beeld kan op deze wijze wat aan het zicht worden onttrokken.

Bastion VI

Bastion VI is gelegen aan de Duveltjesgracht, nabij de Stenen Beer. Hier stond ooit het middeleeuwse kasteel de Blauwe Toren met daarop aangesloten muren en kleinere muurtorens en rondelen. Recent is aan de overzijde van de Duveltjesgracht een gedeelte opgegraven van de middeleeuwse stadsmuur met een rondeel.
De plek van bastion VI is bij uitstek geschikt om het verhaal van de Blauwe Toren te vertellen en de middeleeuwse geschiedenis beleefbaar te maken. Daarbij is de ambitie niet het daadwerkelijk tonen van relicten van de middeleeuwse muur maar het verbeelden van de middeleeuwse situatie met Blauwe Toren via bijvoorbeeld een kunstproject. Ook kan in het maaiveld op subtiele wijze de middeleeuwse stad zichtbaar worden gemaakt.

Bastion IV

Bastion V

Bastion VI

Bastion VII

Impressieschets bastion VIII

Bastion IX: Harmonie de Bazuin

Bastion VII

Op het bastion aan de Altenawal wordt gewoond. Enige jaren geleden is het verpleeghuis dat hier vroeger stond vervangen door het nieuwbouwproject 'Nonnenveld'. De architectuur is historiserend. De overgangen tussen openbare vestingwal en privé-zones voor de woning zijn netjes vormgegeven met lage hagen. Geconcludeerd kan worden dat hier geen aanbevelingen van toepassing zijn.

Bastion VIII

Bastion VIII is het bastion bij molen de Hoop. De binnenzijde van dit bastion, het gebied verscholen achter de kruitmagazijnen, is geheel overwoekerd en nauwelijks toegankelijk. De ambitie voor dit bastion is het open en toegankelijk maken van de binnenzijde en het historische beeld van rond 1900 zichtbaar te maken. De aanbevelingen zijn als volgt:

Referentie open ruimte met gebruiksmogelijkheden op bastion VIII

Historische beeld oefenterrein bastion VIII

- De binnenzijde van het bastion vanaf de Dalemwal toegankelijk en open maken, begroeiing verwijderen;
- De open ruimte inrichten als een groot halfverhard terrein, was vroeger het militaire oefenterrein;
- Een klein, houten gebouw voor kleinschalige horeca realiseren, refererend aan het militaire wachthuis dat hier ooit stond;
- Het oefenterrein combineren met mogelijkheden voor kleinschalige openlucht activiteiten en bijeenkomsten.

Bastion IX

Op bastion IX zijn drie bouwwerken aanwezig. Het historische laboratorium is in gebruik als muziekschool en kantoor. Achter het laboratorium bevindt zich tegen de wal aan de schietbaan van de plaatselijke schietvereniging. Het gebouw 'de Harmonie' aan de noordzijde van het bastion is pas in 2003 gerealiseerd. Hier is de koninklijke harmonie 'De Bazuin' gevestigd. We gaan er in het Vestingplan vanuit dat het gebruik van de gebouwen voorlopig niet wijzigt. Aanbevelingen voor de inrichting en uitstraling zijn:

- Het vergroenen van de inrichting van het bastion;
- Het dak en/of het hekwerk op het dak van de schietbaan vergroenen;
- De inrichting en uitstraling van de afscheiding van het terrein met hekken verbeteren.

Bastion X

Impressieschets bastion X

de Luisterpost en Bunker op bastion XI

Bastion X

Bastion X is het speelbastion. Het speelveld wordt intensief gebruikt, vooral om te voetballen. Het is een grote open plek, zeer geschikt om te spelen vanwege de omvang. In de binnenstad zijn wel speelterreinen meer die zijn veel beperkter van omvang.
De aanbevelingen voor bastion X zijn:

- Ontwikkel de binnenzijde van het bastion tot een prachtig groen speelterrein in de context van de historische vesting
- Verwijder de grote asfaltvlakte en vergroen het open (speel)terrein
- Realiseer een of twee kleine speelveldjes voor voetbal en/of basketbal;
- De skatebaan, verharde heuveltjes en tafeltennistafel kunnen worden verwijderd. Van deze elementen wordt weinig gebruik gemaakt;
- Realiseer nieuwe speelaanleidingen gebaseerd op de historische inrichting van het bastion;
- Maak de ondergrondse BB post (bunker ter bescherming van de bevolking) in het maaiveld zichtbaar en onderzoek of openstelling van de BB post mogelijk is.

Bovenstaande aanbevelingen zijn mede opgesteld na overleg met jongeren uit de stad.

Referentie speelaanleidingen

Bastion XI

De Luisterpost en de Bunker (het vroegere groot buskruitmagazijn) zijn in gebruik bij een groot aantal plaatselijke muziek- en dansverenigingen. Het terrein oogt weinig uitnodigend door de hekwerken en de forse onderbegroeiing.

- Verbeter de uitstraling van het binnenterrein, beperk de afrastering/hekwerken zo veel mogelijk en verwijder onderbegroeiing voor meer openheid en zicht op de wal;
- Restaureer de V.I.S. Kazemat op de kop van het bastion en stel deze open;
- Verbeter de onduidelijke verkeerscirculatie met parkeerplaatsen aan de zijde van de bestaande woningen;
- Onderzoek of er ruimte is om het pad dat onderlangs de vestingwal loopt op logische wijze op de Vijfde Uitgang aan te laten sluiten;
- Onderzoek of de gebouwen, de Luisterpost, de Bunker en de harmonie op bastion IX, die in gebruik zijn door de verschillende muziekverenigingen kunnen worden uitgewisseld;
- Onderzoek of er in de bestaande gebouwen ruimte vrij gemaakt kan worden voor overnachtingsmogelijkheden voor fietsers en wandelaars die Gorinchem bezoeken.

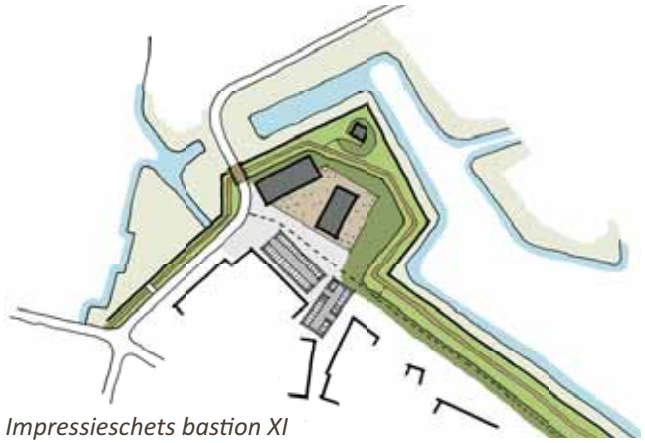

Impressieschets bastion XI

Meubilair

In de afgelopen jaren lijkt weinig kritisch gekeken te zijn naar de veelheid aan borden, banken, prullenbakken en andere inrichtingselementen op en direct aan de vestingwallen. De Gorcumer is hier wel wat kritisch over. Het Vestingplan pleit voor een inventarisatie van deze veelheid aan inrichtingselementen en vervolgens het zo veel mogelijk verwijderen ervan.

Dan is het van belang goede keuzes te maken voor nieuw meubilair (banken en prullenbakken) en die consequent toe te passen. De ambitie is om ander meubilair te gebruiken dan in de stad. Het stalen meubilair uit de stad heeft een stedelijke uitstraling. Het meubilair op de wal moet juist een parkachtige uitstraling hebben. Banken met houten delen passen daar goed bij.

Er is al een vestingroute die geheel digitaal is uitgewerkt met een app en zogenaamde ‘punaises’ in het vestingpad. Bij iedere punaise ontvangt men via de app informatie over die specifieke plek.
De app maakt uitgebreide informatievoorziening via bebording overbodig. Het is wel gewenst om op een aantal plekken bij belangrijke opgangen naar de wal informatie te geven over de vesting. Borden dienen subtiel te worden vormgegeven.

Huidig meubilair

Ideeën voor meubilair op de wal

Huidig beeld aanlichting van gebouwen

Huidig omgevingslicht op de wal

Impressie voorstel bescheiden toevoeging

Verlichting

De stadswallen zijn relatief donker. Op de wal zijn er, op een enkele uitzondering na, geen lichtmasten aanwezig. Alleen omgevingslicht vanuit gebouwen of wegen in de nabijheid verlicht de wal enigszins.
Het contrast tussen de verlichte stad met een aantal uitgelichte monumenten en de donkere wal is prachtig. Dit contrast willen we in stand houden. Tegelijkertijd spelen we in op signalen dat mensen zich vanwege de donkerte niet veilig voelen op de wal.
Zonder de wal compleet in het licht te zetten zien we mogelijkheden subtiele toevoegingen te doen die de aanblik van de vesting 's avonds versterken en ook de veiligheid verhogen.

Aanlichten van de bijzondere bouwwerken

Dalempoort, de twee molens en het Tolhuis worden al aangelicht. Op andere plekken zouden interessante bouwwerken op of aan de vesting aanvullend verlicht kunnen worden. Daarbij kan gedacht worden aan het aanlichten van de kruitmagazijnen op bastion VIII en het laboratorium op bastion IX. Ook zou het interessant zijn de Luisterpost op bastion XI aan te lichten.

Verlichting bij de toegangen en coupures

Het gebied rondom de Kanselpoortcoupure en ook de Arkelpoortcoupure kennen nu een zeer hoog lichtniveau/ lichtintensiteit. Er is geen licht-technische of verkeerskundige aanleiding voor het hoge lichtniveau. Ooit zijn er lichtmasten met relatief zware armaturen geplaatst bij alle toegangen tot de stad om de entrees sterk in het licht te zetten. De armaturen zouden bij moeten dragen aan het gevoel van poortwerking.

Het Vestingplan wil niet de omgeving maar juist de coupuremuren belichten, zodat ook 's avonds de doorgang door de vesting herkenbaar blijft en wordt benadrukt. Het Vestingplan stelt voor de hoge lichtintensiteit bij de toegangen terug te brengen naar een niveau dat vanuit verkeersveiligheid noodzakelijk is en de bestaande hoge lichtmasten weg te halen.
Door ipv Delft is eerder een illuminatieplan opgesteld voor de vesting. In dit plan is het beoogde beeld voor de toegangen goed weergegeven. Dit wensbeeld kan uitgewerkt worden in een lichtplan op voorwaarde dat het lichtniveau bij de toegangen terug wordt gebracht.

Subtiele verlichting bij zitplekken op de wal

Het toevoegen van subtiele, lage verlichting aan de vestingpadroute kan bijdragen aan een groter gevoel van veiligheid. Deze lage verlichting kan het beste gekoppeld worden aan de zitplekken of zelfs geïntegreerd worden in het ontwerp van de banken.

Huidige verlichting bij Kanselpoortcoupure

Huidige verlichting bij Arkelpoortcoupure

Wensbeeld voor de Kanselpoortcoupure uit het illuminatieplan

Wensbeeld voor de Arkelpoortcoupure uit het illuminatieplan

Kunstobjecten in relatie tot de wal

Kunst

Gorinchem heeft als stad van het Symposion een rijke geschiedenis als het gaat om kunst in de openbare ruimte. De stadswallen zijn een gewilde locatie voor het etaleren van kunstobjecten. Op de hiernaast weergegeven inventarisatie is te zien op welke plekken (kunst)objecten zijn gerealiseerd op de vestingwal. Niet alleen de vestingwallen maar vooral het stadspark Buiten de Waterpoort heeft vele objecten.

Kunst op de wallen kan een bijdrage leveren aan de sfeer en de kwaliteit van de vesting, op voorwaarde dat de locatie goed gekozen is en het kunstobject voldoende ruimte om zich heen heeft.

De bestaande kunst op de wallen bevindt zich vooral aan de zuidzijde en de oostzijde van de stad.
Veel kunstobjecten dragen op een positieve manier bij aan de beleving van het stadspark.

Sommige van de bestaande kunstobjecten domineren het beeld van de vesting. De Ontwerpgroep Vestingplan zou het witte, geometrische kunstobject op het vestingtalud bij de kleine Lingesluis liever verplaatst zien naar een andere locatie. Op deze belangrijke plek op de kop van de haven moet vooral het beeld van de vesting naar voren komen.
Ook is de Ontwerpgroep zeer kritisch op de Koreaanse wachters bij de Waterpoort. Een ongelukkige locatiekeuze voor deze twee mannen die bijvoorbeeld bij het gemeentehuis beter tot hun recht zouden komen.

Het bijplaatsen van permanente kunstwerken dient met de grootste zorgvuldigheid te gebeuren. Uitgangspunt voor de vestingwallen is dat het aantal kunstobjecten niet toeneemt. Alleen op de locatie van bastion VI zien we eventueel ruimte om met een (kunst)object de middeleeuwse geschiedenis zichtbaar te maken.

Geometrisch kunstobject bij de Lingesluis

Koreaanse wachters bij de Waterpoortcoupure

Kanonnen op de wal bij molen de Hoop

Informatievoorziening en bebording

Voor mensen die geïnteresseerd zijn in de geschiedenis van de stad maar zeker ook voor inwoners van de stad is er aan app ontwikkeld. Deze app neemt mensen bij de hand en geeft uitleg over de verschillende historische gebouwen en relicten die je passeert bij een rondgang over de vestingwallen.

De bebording is nu erg rommelig. Informatievoorziening moet eenduidig worden weergegeven en een mooie uitstraling hebben. De locaties voor informatievoorziening moeten zorgvuldig worden bepaald.

Ook worden er rondleidingen over de vestingwallen georganiseerd, onder andere door de Werkgroep Vesting Gorinchem. Door het gezamenlijk ontwikkelen van het Vestingplan zijn er meer mensen die het bijzondere van de vesting kunnen uitdragen. Deelnemers van de Ontwerpgroep of Klankbordgroep zouden het bijzondere van onze vesting en de ambities vanuit het Vestingplan kunnen verspreiden.
Het verdient aanbeveling dat de gemeente hier meer en beter gebruik van gaat maken. Ook de historische vereniging Oud Gorinchem en de volkstuinvereniging Oostgracht kan hierbij een rol spelen.

Het Vestingplan biedt ook volop kansen om de jeugd te interesseren voor de Gorcumse geschiedenis.
Zo is het een goed idee om bij de uitwerking van deelprojecten scholieren te betrekken. Dit geldt zeker bij het uitwerken van het inrichtingsplan voor bastion X (speelbastion).

Huidige bebording/informatievoorziening

Creatieve en wervende vormen van informatievoorziening

Stadspromotie en toerisme

Veel Nederlanders kennen Gorinchem nauwelijks. Als de stad al bekend is komt dat door de filemeldingen op de A27. De aantrekkelijkheid van de stad is door de buitenschil met flatgebouwen, industrie en snelwegen voor snelle passanten niet te ervaren. Bezoekers die de moeite nemen om de stad in te gaan zijn vaak aangenaam verrast over de aantrekkelijkheid van de historische binnenstad en de vestingwallen rondom.

Dit Vestingplan biedt een stevig houvast om stapsgewijs de herkenbaarheid en de uitstraling van de vesting te vergoten. Daarbij is in eerste instantie gekeken naar de bewoners en gebruikers van de vestingwallen. Zij zijn intensief betrokken geweest bij de totstandkoming van dit Vestingplan. Zij zijn de ambassadeurs van onze mooie vestingstad.

In tweede instantie heeft het Vestingplan natuurlijk ook een positieve uitwerking op de aantrekkelijkheid van de stad voor bezoekers.
De gemeente Gorinchem is druk bezig met het citymarketingconcept ‘Mooi Gorinchem’ de stad beter op de kaart te zetten. Bij het uitdragen van het unieke karakter van de stad spelen de vestingwerken een bepalende rol.

Wanneer stapsgewijs wordt gewerkt aan een uitwerking van het Vestingplan zal die aantrekkelijkheid vergroot worden. Deelprojecten kunnen ook worden aangegrepen voor pr en communicatiedoeleinden. Laat als gemeente en bewoners zien hoe trots we zijn op de vesting en draag dat uit!

Beheer

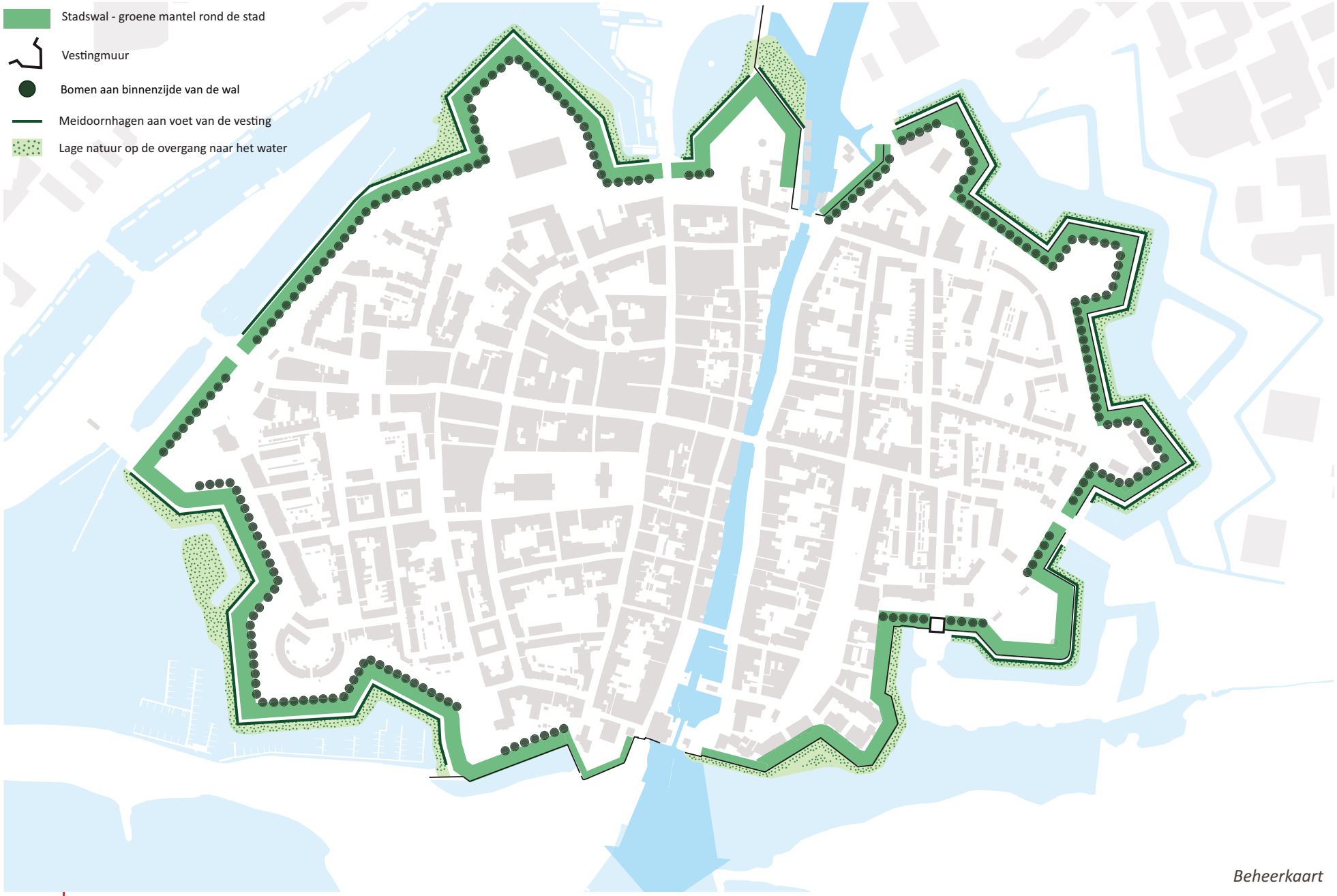

Beheerkaart

8. Beheer

De uitstraling en belevingswaarde van de vestingwallen wordt vooral gevormd door het groen: het kruidenrijk gras, de hagen en de bomen. Om die uitstraling en belevingswaarde op peil te houden is goed beheer noodzakelijk. Een compleet beheerplan maakt geen onderdeel uit van dit Vestingplan. Het Vestingplan doet wel aanbevelingen voor het beheer van de verschillende deelgebieden.

Beheer Bomen

Bij het onderhoud en beheer van de bomen op de wal gelden de volgende uitgangspunten:

- Opkronen van bomen waar nodig (dit is bijvoorbeeld aan de orde bij de Vijfde Uitgang);
- Bij het snoeien de natuurlijke groeivorm zo veel mogelijk volgen;
- Bij het rooien van bomen geldt er altijd een herplantplicht;
- Bij herplant van bomen wordt uitgegaan van aanplant aan de binnenzijde van de vestingwal, dit kan op de locatie van de gerooide boom, maar ook op een andere plek aan de wal;
- Het verdient aanbeveling om bij herplant gevarieerd aan te planten om totale uitval van bomenrijen te voorkomen. De bomen worden vitaler/ weerbaarder tegen ziektes;
- Communicatie naar bewoners is een belangrijk aandachtspunt bij het onderhoud aan bomen en het eventueel rooien en herplanten van bomen.

Beheer graswal

- Om de biodiversiteit hoog te houden wordt een relatief extensieve beheerfrequentie van de graswal (twee keer per jaar) maaien aangehouden;
- Aan weerszijden van het vestingpad worden zones van circa 1,5 meter breed intensief onderhouden om het goed toegankelijk te houden;
- Dit intensieve onderhoud (in de zomer wekelijks maaien) geldt ook voor alle toegangen en opgangen naar de vesting aan weerszijden van trappen.

Beheer meidoornhagen aan de voet van de vesting

- Aan weerszijden van de meidoornhagen wordt een vrije ruimte aangehouden van circa 2,5 meter om met een kleine trekker onderhoud te kunnen plegen aan de haag;
- De haag wordt tweemaal per jaar machinaal geknipt;
- Het gras in de zone van 2,5 meter breed aan weerszijden van de haag wordt zesmaal per jaar gemaaid zodat haag zichtbaar blijft.

Monitoring

Het verdient aanbeveling de natuurwaarden en soorten te inventariseren voorafgaand aan de herinrichting van de wal en de voet van de wal. Voor de Zwaanswal heeft zo'n inventarisatie al plaatsgevonden.
Vervolgens kan onderzocht worden hoe de natuurwaarden en soortenrijkdom zich in de loop van de tijd ontwikkelen, bijvoorbeeld door een jaarlijkse opname. De uitkomsten van de jaarlijkse opnames kunnen aanleiding zijn om het beheerregime of de beheerfrequentie aan te passen.

Materieel en budgetten

Het is belangrijk dat de vestingwallen voortaan onderhouden worden met kleiner materieel dan tot nu toe werd gebruikt. Schade en spoorvorming op de wallen kunnen zo worden voorkomen.
Onderhoudsbudgetten moeten omhoog om dit te kunnen bewerkstelligen.

Projecten en prioritering

9. Projecten en prioritering

Het Vestingplan is de visie op de vestingwerken van Gorinchem. Het Vestingplan is dus geen uitvoeringsplan. Om te komen tot het beeld dat in de visie is geschetst, zal stapsgewijs aan de uitwerking en de uitvoering van deelprojecten moeten worden gewerkt. Uitvoering van projecten is afhankelijk van beschikbare budgetten en subsidies.

Projecten

Er is voor de projecten onderscheid gemaakt tussen de volgende categorieën:

- Het vestingpad als los project rondom de stad;
- Vestingwalprojecten (V);
- Projecten voor het versterken van de toegangen (T);
- Projecten voor de inrichting en het gebruik van de bastions (B);
- Natuurprojecten aan de voet van de vestingwal (N);
- Stadsprojecten gaan over de herinrichting van routes of plekken aan de stadzijde (S);
- Losse projecten zoals de reguliere openstelling van het volkstuinencomplex of de herprofilering van de Dalemsedijk (L).

Planning en prioritering

Het is, vanwege het ontbreken van zicht op beschikbare budgetten, niet mogelijk nu een concrete planning voor de uitwerking en uitvoering van projecten te benoemen.
Ook geldt voor sommige projecten dat deze in samenhang met andere projecten uitgevoerd moeten worden of in samenhang met projecten van derden (bijvoorbeeld de versterking van de waterkering door het Waterschap).

Wat wel kan worden aangegeven is voor welke projecten nadrukkelijk aandacht werd gevraagd vanuit de Ontwerpgroep. Prioriteit en aandacht zou volgens de Ontwerpgroep gegeven moeten worden aan:

- Aanleg van het vestingpad bovenlangs;
- Het opruimen, opschonen van de wal en bebording, paaltjes verminderen;
- Natuurgerelateerde projecten gefaseerd uitvoeren: Plekken waar nu lage natuurwaarden zijn versterken om vervolgens projecten uit te voeren op plekken waar al hogere natuurwaarden aanwezig zijn. Geef plekken de tijd om zich te ontwikkelen;
- De aanleg van meidoornhagen aan de voet van de vesting; locaties die hiervoor op kortere termijn in aanmerking komen zijn de Oostgracht en mogelijk ook het gebied tussen de Dalempoort en de Dalemsedijk;
- Het openmaken en inrichten van bastion XIII bij molen de Hoop, inclusief de kleinschalige horeca;
- De herprofilering van de wal aan de vluchthaven is pas later aan de orde als het waterschap vanaf 2022 de waterkering op deze plek inventariseert.

Cultuurhistorische onderlegger

Bij uitwerking van de verschillende projecten geldt altijd dat de cultuurhistorische onderlegger de basis is en de ontwikkelingsruimte bepaalt. Met het monument en de nu aanwezige cultuurhistorische waarden dient zeer zorgvuldig te worden omgesprongen. Continuïteit van de beleving van de vesting is uitgangspunt. Uitgangspunten ten behoeve van toekomstige ontwikkelingen worden geformuleerd op basis van een cultuurhistorische analyse en de huidige stedenbouwkundige en landschappelijke kwaliteiten.

Daarbij staat niet een correct terugbrengen van een bepaald tijdsbeeld centraal, maar een waardering voor alle tijdlagen die zichtbaar of voelbaar zijn op de wallen.
Zo zal bij uitwerking van project bastion VIII (B8) het tijdsbeeld van rond 1900 centraal staan en is voor project bastion VI (B6) het middeleeuwse verleden de basis.

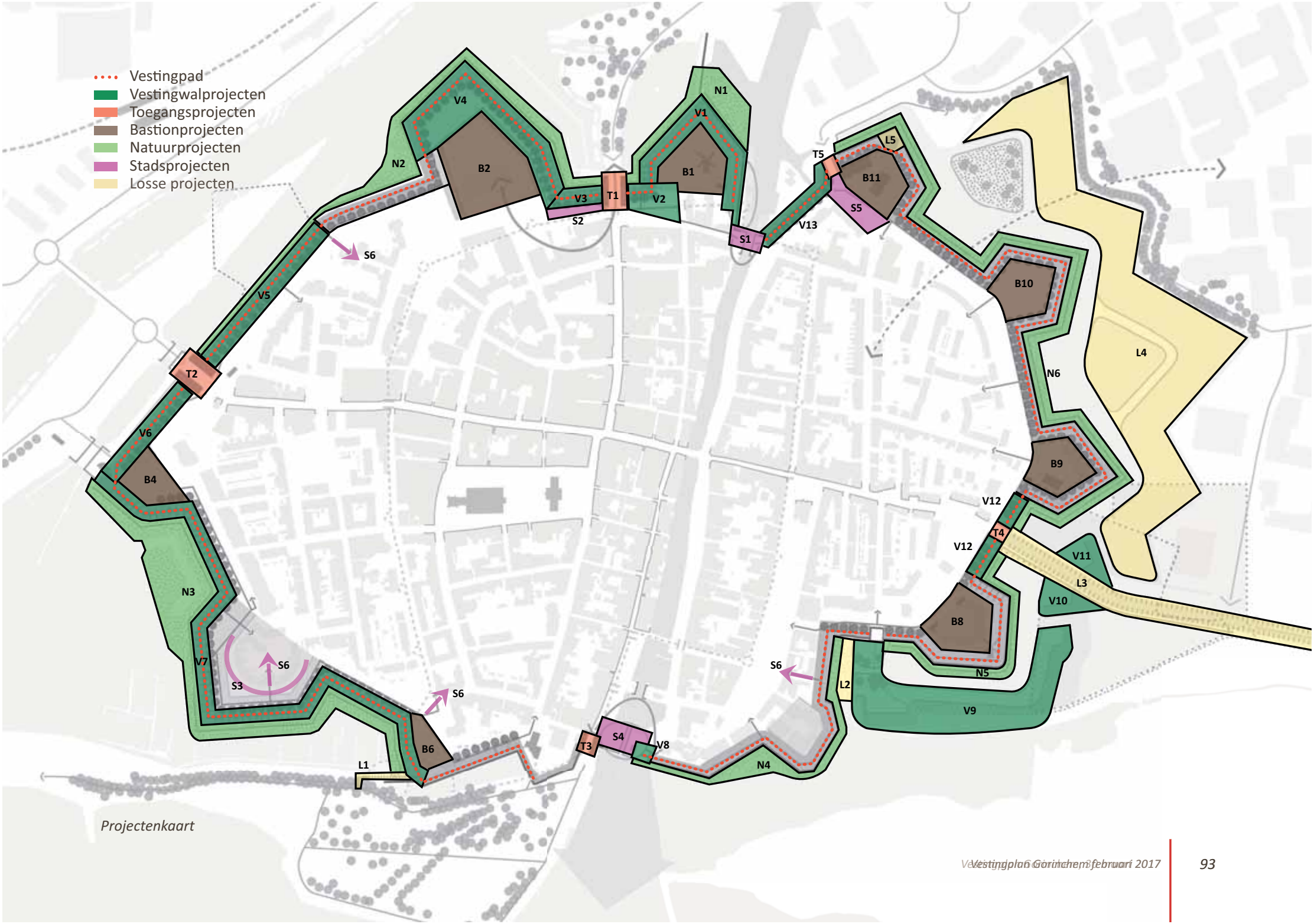

Projectenkaart

Project:	*Suggesties voor uitwerking:*
Vestingpad	
Vestingpad rondom aanleggen	- Zo veel mogelijk bovenlangs, bij uitwerking van deelprojecten kan er aanleiding zijn om het pad elders aan te leggen, bijvoorbeeld op het banket of de walgang. - Eenduidig in materialisering en uitstraling, strak in vorm met de vesting - Eigen meubilair (gecombineerd met verlichting) en bebording

Project:		*Suggesties voor uitwerking:*
V	**Vestingwalprojecten**	
V1	Historisch beeld versterken Bastion I	- Uitstraling geschutbank verhogen / terugbrengen - Logische route naar Korenbrug
V2	Op hoogte rondom Arkelpoort en aan stadzijde historisch beeld versterken	- Op hoogte en in profiel brengen van de vestingwal - Meer onderscheid tussen Vestingwal en stad (groen)
V3	Op hoogte brengen rondom Arkelpoort + pad onderlangs	- Op hoogte en in profiel brengen van de vestingwal - Binnenzijde walprofiel doortrekken tot de straat
V4	Historisch beeld versterken Bastion II + pad onderlangs	- Restauratie gronddepots - Restauratie geschutsbatterijen
V5	Op hoogte brengen ten noorden van Kanselpoort + pad onderlangs	- Op hoogte en in profiel brengen van de vestingwal
V6	Kanselpoort	- Op hoogte en in profiel brengen van de vestingwal
V7	Herprofileren dijk -> Vestingwal	- Bij versterking van de dijk zoeken naar herprofilering die aansluit op uitstraling van Vestingwal
V8	Herinrichting openbare ruimte bij sluiswachterwoning	- Verplaatsen kunstwerk - Herinrichting gebied rondom sluiswachterswoning
V9	Historisch beeld versterken voorwerken	- Restaureren en in profiel brengen glacis met traverseheuvels, wapenplaats en bedekte weg
V10	Historisch beeld versterken Zuidzijde Ravelijn	- Restaureren en in profiel brengen van Ravelijn
V11	Historisch beeld versterken Noordzijde Ravelijn	- Restaureren en in profiel brengen van Ravelijn
V12	Op hoogte brengen tbv versterken toegang	- Verhogen van Vestingwal
V13	Herinrichting vestingwalprofiel Vijfde Uitgang	- Voetpad laten vervallen langs wal zijde Vijfde uitgang - Gras rondom bomen/ wal zichtbaar maken

T Toegangsprojecten

Project:		*Suggesties voor uitwerking:*
T1	Versterken poortwerking Arkelpoort	- Afwijkende materialisatie doorsnijding Vestingwal - Contrast Buiten de stad – Vestingwal - Binnen de stad - Verlichting coupure - Optische versmalling met hagen - Verkeersveiligheid & oversteken voetgangers - Positionering clubboot visvereniging
T2	Versterken poortwerking Kanselpoort	- Afwijkende materialisatie doorsnijding Vestingwal - Contrast Buiten de stad - Vestingwal - Binnen de stad - Versmallen wegprofiel - Verlichting coupure - Optische versmalling met hagen - Verkeersveiligheid & oversteken voetgangers - Degradatie ontsluiting - Aansluiting Kanselpoortweg - Stad
T3	Versterken Waterpoort	- Afwijkende materialisatie doorsnijding Vestingwal - Contrast Buiten de stad – Vestingwal - Binnen de stad - Versterken Voetgangersverbinding tussen stad en Buiten de Waterpoort
T4	Versterken toegang Dalemsedijk	- Afwijkende materialisatie doorsnijding Vestingwal - Contrast Buiten de stad – Vestingwal - Binnen de stad - 'Coupures' doorsnijding Vestingwal - Dijkprofiel versmallen - Wegprofiel op dijk versmallen
T5	Versterken toegang Vijfde Uitgang	- Afwijkende materialisatie doorsnijding Vestingwal - Contrast Buiten de stad – Vestingwal - Binnen de stad - Doorsnijding Vestingwal

B Bastionprojecten

Project:		*Suggesties voor uitwerking:*
B1	Verminderen parkeren + historisch beeld versterken	- Parkeerplaatsen verminderen, bijv. alleen voor bewoners met vergunning parkeren - Meer ruimte voor groen - Borstwering op hoogte brengen
B2	Intensiveren parkeren + uitstraling gebouw	- Parkeergarage Kweeklust uitbreiden - Bekleding van het bestaande gebouw - Verbeteren route buiten de stad - parkeergarage – binnenstad
B4	Historisch beeld versterken	- Restaureren geschutemplacement + kanon op historisch correcte plaats. - In profiel brengen gronddepot - Realisatie uitzichtpunt
B6	Historisch beeld versterken/ geschiedenis Middeleeuwse stad beleefbaar maken	- Relatie met blauwe toren/ middeleeuwse stad verbeteren/ uitbeelden - Realisatie kunstwerk
B8	Binnenzijde bastion open maken en historisch beeld versterken	- Inrichting militair oefenterrein - Combinatie met kleinschalige openlucht activiteiten - Op hoogte brengen borstwering - Klein gebouwtje met kleinschalige horeca, refererend naar militair wachthuis
B9	Ruimtelijke kwaliteit versterken	- Uitstraling hekwerk dak schietvereniging verbeteren - Vergroenen inrichting / uitstraling afscheiding terrein muziekvereniging
B10	Herinrichting speelterrein + historisch beeld versterken	- Vergroenen speelterrein - BB post in maaiveld inzichtelijk maken / openstellen - Speelaanleidingen in het terrein o.b.v. historie
B11	Ruimtelijke kwaliteit versterken + historisch beeld versterken	- Uitstraling binnenterrein en afrastering verbeteren

Project: *Suggesties voor uitwerking:*

N Natuurprojecten

N1	Aanleggen lage natuur en meidoornhaag / ruimtelijke kwaliteit versterken	- Opschonen en toegankelijk maken noordoostelijke deel - Aanleggen meidoornhagen - Verbeteren zicht op vesting vanaf Paardenwater - Aanleggen lage natuur buiten de meidoornhagen
N2	Aanleggen lage natuur en meidoornhaag	- Opschonen en achterstallig beheer herstellen - Aanleggen meidoornhagen - Aanleggen lage natuur buiten de meidoornhagen
N3	Aanleggen lage natuur, meidoornhaag en struinroute	- Aanleggen meidoornhagen - Aanleggen lage natuur buiten de meidoornhagen - Struinroute aan voet van de wal bereikbaar maken - Zichtbaarheid vestingwal van buitenaf vergroten
N4	Aanleggen lage natuur	- Aanleggen lage natuur in overeenstemming met natuur elders toegepast
N5	Aanleggen lage natuur en meidoornhaag	- Aanleggen meidoornhagen - Aanleggen lage natuur buiten de meidoornhagen
N6	Aanleggen lage natuur, meidoornhaag en struinroute	- Aanleggen meidoornhagen - Aanleggen lage natuur buiten de meidoornhagen - Struinroute aan voet van de wal bereikbaar maken

Project: *Suggesties voor uitwerking:*

S Stadprojecten

S1	Verbinding Vestingpad over Korenbrug	- Logische route tussen bastion I, Korenbrug en Vijfde Uitgang - Doorlopende routing vanaf bastion I, via Korenbrug naar Vijfde Uitgang
S2	Herinrichting Nieuwe Walsteeg	- Verwijderen parkeerplaatsen en betonnen kering - Vestingwalprofiel tot aan Nieuwe Walsteeg
S3	Erfafscheidingen bastion V	- Achterkanten bastion V - Realisatie eenduidige (groene) afscheidingen bestaande woningen
S4	Verbinding Vestingpad over sluis	- Logische route tussen Buiten de Waterpoort, Eind, de Sluis en de Altenawal - Doorlopende routing vanaf ‘t Eind via de Sluis naar de Altenawal
S5	Herinrichting parkeerterrein	- Herinrichting parkeerterrein; efficiënter gebruik, logischere routes - Verhogen ruimtelijke kwaliteit - Ruimte om pad onderlangs Vestingwal door te trekken tot Vijfde Uitgang
S6	Opgangen naar de wal	- Verhogen ruimtelijke kwaliteit en inrichting van de opgangen

Project: *Suggesties voor uitwerking:*

L Losse projecten

L1	Verbinding bij Stenen Beer	- Realisatie van een informele route onderlangs de Stenen Beer naar struinroute - Bijvoorbeeld realisatie van trappen (ondergeschikt in beeld) vestingwal en De Punt
L2	Zalmhaven	- Ligplaatsen creëren voor zalmschouwen - Eventueel verhuur van zalmschouwen - Mogelijke combinatie met kleinschalige horeca bastion VIII (B VIII)
L3	Dalemsedijk	- Contrast Dijk en vesting(wal) vergroten - Versmallen dijkprofiel - Versmallen wegprofiel op dijk
L4	Volkstuinencomplex	- Maandelijkse openstelling volkstuinen - Rondleiding door het gebied door meer partijen aan te bieden
L5	V.I.S. Kazemat	- Restauratie van Kazemat - Openstelling (op gezette tijden)
	Vestingmuseum	- Realisatie van een Vestingmuseum om geschiedenis en betekenis van de Gorcumse Vesting nader te duiden - Bij voorkeur in één van de gebouwen gekoppeld aan de vesting
	Aanlichten coupures en gebouwen	- Aanlichten van de Vestingwal bij toegangen en coupures en historische gebouwen

Merwezicht
Nawoord

Nawoord

Aan het Vestingplan is met veel inzet, kennis en enthousiasme gewerkt door de Ontwerpgroep. Het plan is tweemaal in de Klankbordgroep besproken en op een inloopavond in concept gepresenteerd.
Na een relatief korte werkperiode van drie maanden ligt er nu een zorgvuldig afgewogen plan waar veel bewoners zich in herkennen en zich in kunnen vinden. Het is van groot belang dit Vestingplan als leidraad te nemen bij de uitwerking van projecten. Een snelle start met relatief gemakkelijk te realiseren projecten (bijvoorbeeld het aanpassen van verlichting bij de coupures, het aanleggen van meidoornhagen aan de Oostgracht) maakt zichtbaar hoe voor de vesting in stappen naar het beoogde eindbeeld wordt toegewerkt. Het laat zien dat het Vestingplan niet een papieren beleidsvisie is maar een fundament voor de uitvoering van de verschillende vestingprojecten.

Jaarlijkse evaluatie

De Ontwerpgroep wil jaarlijks bijeenkomen om de voortgang van de uitwerking van het Vestingplan te bespreken. De jaarlijkse evaluatie wil de groep combineren met een activiteit op de vesting. Daarbij kan gedacht worden aan het opruimen van zwerfvuil, het snoeien van meidoornhagen en ook aan het rondleiden van jeugd of scholieren.
Mogelijk zou zo'n evaluatie- en activiteitendag uitgebouwd kunnen worden tot een jaarlijkse 'Vestingdag' waaraan een veel grotere groep kan deelnemen. Deelnemers van de Klankbordgroep Vestingplan maar ook bewoners van de binnenstad, leden van plaatselijke verenigingen en de scholen in de stad zouden kunnen aansluiten bij de jaarlijkse Vestingdag.
De vesting zal veel meer gaan leven in de stad!

De Ontwerpgroep aan het woord:

Robin Bergmans: *'Sfeervol verhit discussiëren over het prachtige wonder van Gorinchem, om te zoeken naar van een mix tussen historie en modern, met het oog op de toekomst'*

Johannes van Camp: *'Wederom verrast door de kwaliteit, creativiteit en kennis welke in onze stad zo overvloedig aanwezig is. Een vet compliment voor het Gorcumse bureau Welmers Burg hoe constructief en inspirerend zij hebben samengewerkt en de verbinding hebben gezocht met een uiterst gevarieerde groep enthousiaste Gorcummers. Ieder met een andere kijk op dit bijzondere erfgoed rond de stad en hoe we dit voor de toekomst kunnen behouden en versterken.
Het bundelen van idealen, mogelijkheden en kansen om de Gorcumse vesting voor de vele verschillende gebruikersgroepen/genieters nog aantrekkelijker te maken is het evenwichtige resultaat van deze bijzondere samenwerking tussen Gemeente, Welmers Burg stedenbouw en bewoners.'*

Robert Doeser: *'De realisatie van het vestingplan zal er toe bijdragen dat de Gorcummer met recht nog meer trots kan zijn op haar mooie stad en dit dan ook naar buiten mag uitdragen.'*

Jorick de Kreij: *'Het is tijd om beter voor onze vesting te zorgen. Het Vestingplan geeft hier richting aan. Samen zijn we gekomen we tot een toekomstbeeld van een leefbare vesting met respect voor het verleden, waar inwoners en bezoekers optimaal kunnen genieten. De grootste authentieke vesting van Nederland! Dat is Gorinchem.'*

Bert van 't Land: *'Blijf de KROON VAN GORCUM goed onderhouden.'*

Hugo Ouwerkerk: *'De Werkgroep Vesting Gorinchem had al een vestingplan gemaakt gericht op het verbeteren van de beleving van de vestingwerken zonder de wandelinfrastructuur en de natuur aan te tasten. Echter behoudens de inbreng op natuurbeheer, waren de overige mensen in de ontwerpgroep vooral gericht op recreatie en kunst, wat uiteindelijk een belangrijk deel is geworden van het vestingplan.
Dat vind ik erg jammer. De grootste vestingstad van Nederland, verandert zijn vestingwal steeds meer in een wandelpark, waar de beleving van de geschiedenis verder op de achtergrond raakt.'*

Johan Sterk: *'Het was goed om met nieuwe mensen vanuit verschillende invalshoeken naar onze vesting te kijken. We hebben samen een stevige basis gelegd voor de uitwerking van deelprojecten met voldoende ruimte voor de natuur.'*

Henk Tuinenburg: *'In een prettige samenwerking is er een visie op de vesting van Gorinchem ontwikkeld! Een visie die mogelijkheden bied tot verdere overwegingen bij het uitwerken van de deel projecten en inbreng van velen die erbij betrokken willen zijn.'*

Saskia Voest: *'Beste Gemeente Gorinchem, zie je bewoners als belangrijkste vertellers en er gaat een wereld voor je open.'*

Bernd Voorsluijs: *'Een mooi proces waarbij de verschillende belangen in goede harmonie en met oog voor elkaars speerpunten tot een mooi afgewogen plan zijn gekomen."*

Literatuurlijst

- Startnotitie Vestingplan Gorinchem (gemeente Gorinchem)
- Raadsopdracht Binnenstad/stadspromotie
- Startnotitie Plan Werkgroep Vesting Gorinchem
- Cultuurhistorische onderzoeken van Bureau Kamphuis en Annema
- Aanwijzing beschermd stadsgezicht
- Aanwijzing Rijksmonument
- Van boven bekeken Gorinchem 1922 - 1966, v + w collective, Hoogeveen
- Atlas Nieuwe Hollandse Waterlinie

Websites

- Website Werkgroep Vesting Gorinchem (https://vestinggorinchem.wordpress.com/werkgroep)
- Website Historische vereniging Oud Gorcum (www.oud-gorcum.nl)
- Website Hollandse Waterlinie (https://hollandsewaterlinie.nl)

Colofon

Opdrachtgever
Gemeente Gorinchem
Stadhuisplein 1
4205 AZ Gorinchem

Wethouder:	Arjen Rijsdijk
Projectleider:	Christian Alderliesten

Ontwerpbureau

Welmers Burg Stedenbouw	Inge Burg
Robberstraat 5	Joost Welmers
4201 AK Gorinchem	Evita Hoogendoorn

Ontwerpgroep

Robin Bergmans	Binnenstadsbewoner en student sport en bewegingseducatie
Johannes van Camp	Binnenstadsbewoner en fotograaf
Robert Doeser	Binnenstadsbewoner en interieurontwerper
Jorick de Kreij	Binnenstadsbewoner en student stad en streekontwikkeling
Bert van ‘t Land	Binnenstadsbewoner, bestuurslid Stichting Stadsherstel Gorinchem en Holtzfonds
Hugo Ouwerkerk	Binnenstadsbewoner en lid Werkgroep Vesting
Johan Sterk	Stadsvogeladviseur
Henk Tuinenburg	Binnenstadsbewoner en medewerker middelbare school
Saskia Voest	Binnenstadsbewoner en bestuurslid Stichting Stadsherstel Gorinchem
Bernd Voorsluijs	Binnenstadsbewoner en lid Klankbordgroep Binnenstad

Fotografie

Luchtfotografie	Bernd Voorsluijs
Bureaufotografie	Studio ZieZo - Johannes van Camp
Overig	Saskia Voest / Welmers Burg Stedenbouw

Klankbordgroep

Mevr. W. Stoel	Binnenstadsbewoner
Dhr. T. van Gelder	Molenstichting SIMAV
Dhr. R. Kreszner	Gorcums Museum
Dhr. G.E. Haandrikman	Werkgroep Vesting Gorinchem
Dhr. E. Ligthert	Binnenstadsmanagement
Dhr. M. Broers	Eigenaar volkstuintje Oostgracht
Dhr. P. Mulders	Vereniging Oud-Gorcum
Dhr. D. Kasse	Volkstuinen vereniging Oostgracht
Dhr. A. Frings	Archief Gorinchem
Dhr. W. Killian	Vereniging KNAKE
Dhr. H. Fennema	
Dhr. H. van Gent	Fietsersbond Gorinchem
Dhr. R. ter Brugge	Klankbordgroep Gorinchem Oost
Mevr. M. Groot-Alings	
Dhr. W. de Vos	
Mevr. A. van der Kevie	
Dhr. E. Giskes	Werkgroep Vesting Gorinchem
Dhr. A. van ‘t Veen	
Dhr. M. van Pelt	Steun fractielid
Dhr. J. Kuijntjes	
Dhr. K. Hering	Vapro
Dhr. T. Debel	Binnenstadsbewoner
Dhr. W. van den Beemt	Binnenstadsbewoner
Dhr. D. Warnink	Voorzitter WSV merwede
Mevr. A. de Vor	The Mall